

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

**на тему: ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ МАТЕРІ НА
ФОРМУВАННЯ ОБРАЗУ МАЙБУТНЬОГО ПАРТНЕРА У ДОНЬКИ**

Виконала: студентка ІІ курсу, групи 8.0532-з
спеціальності 053– Психологія
освітня програма: Психологія
Сажнева Альона Володимирівна
Керівник: Грандт В.В.. к.психол.н.,
доцент кафедри психології
Рецензент: к.психол.н., доцент кафедри
психології Губа Н.О.

Запоріжжя – 2023

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра психології
Рівень вищої освіти магістерський
Спеціальність 053 Психологія
Освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

к.психол.н., доцент. Н.О. Губа

« ____ » _____ 2023 р.

ЗАВДАННЯ

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

_____ Сажневій Альоні Володимирівні _____

Тема роботи Психологічні особливості впливу матері на формування образу майбутнього партнера у доньки

керівник роботи Грандт В.В. к.психол.н., доцент кафедри психології

затверджені наказом ЗНУ від «26» 09 2023 року № 1504-с

2. Строк подання студентом роботи _____

3. Вихідні дані до роботи аналіз психолого-педагогічної літератури.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки: провести психологічний аналіз взаємовідносин в діаді матір-донька; проаналізувати вплив батьківської моделі родини на формування образу майбутнього партнера; визначити настанови матері, як чинник вибору шлюбного партнера у доньки; провести емпіричне дослідження впливу матері на формування образу майбутнього партнера у доньки.

5. Перелік графічного матеріалу: 2 таблиці, 16 рисунків

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання Видав	Завдання Прийняв
Вступ	Грандт В.В., доцент		
Розділ 1	Грандт В.В., доцент		
Розділ 2	Грандт В.В., доцент		
Висновки	Грандт В.В., доцент		

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	січень-березень 2023 р.	Виконано
2	Робота над вступом	березень 2023 р.	Виконано
3	Робота над першим розділом	квітень-травень 2023 р.	Виконано
4	Робота над другим розділом	червень-липень 2023	Виконано
5	Написання висновків	вересень 2023 р.	Виконано
6	Передзахист	жовтень 2023 р.	Виконано
7	Нормоконтроль	листопад 2023 р.	Виконано

Студент _____ А.В. Сажнева

Керівник роботи _____ В.В. Грандт

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ О. М. Грединарова

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра: 89 сторінок, 2 таблиця, 16 рисунків, 71 джерело.

Об'єктом дослідження: формування образу майбутнього партнера у доньки.

Предмет дослідження: психологічні особливості впливу матері на формування образу майбутнього партнера у доньки.

Мета дослідження: провести теоретичний аналіз настанов матері, як чинника вибору шлюбного партнера у доньки та емпірично дослідити впливу матері на формування образу майбутнього партнера у доньки.

Гіпотеза: яскраво виражена емоційна прихильність в діаді «донька-мати» прямо корелює з повним перенесенням рольових очікувань взаємодії доньки з партнером.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному аналізі настанов матері, як чинника вибору шлюбного партнера у доньки та емпіричному дослідженні впливу матері на формування образу майбутнього партнера у доньки.

Практичне значення нашого дослідження полягає в тому, що результати дослідження можуть бути використані психологами при сімейному консультуванні матерів та дітей, які не пройшли сепарації, та переносять настанови матері на формування образу майбутнього партнера у доньки.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ, ВПЛИВ, МАТЕР, ФОРМУВАННЯ ОБРАЗУ, МАЙБУТНІЙ ПАРТНЕР, ДОНЬКА.

SUMMARY

Sazhnieva A.V. Psychological Features of the Mother's Influence on the Formation of the Daughter's Image of the Future Partner.

Master's thesis: 89 pages, 2 tables, 16 figures, 71 sources.

The object of the study: the formation of the image of the future partner in the daughter.

The subject of the study: psychological features of the mother's influence on the formation of the daughter's image of the future partner.

The purpose of the study: to conduct a theoretical analysis of the mother's instructions as a factor in the daughter's choice of a marriage partner and to empirically investigate the mother's influence on the formation of the daughter's image of the future partner.

Hypothesis: pronounced emotional attachment in the "daughter-mother" dyad directly correlates with the complete transfer of role expectations of the daughter's interaction with her partner.

The scientific novelty of the study consists in a comprehensive analysis of the mother's instructions as a factor in the daughter's choice of a marriage partner and empirical research of the mother's influence on the formation of the daughter's image of the future partner.

The practical significance of our study is that the results of the study can be used by psychologists in family counseling of mothers and children who have not gone through separation, and transfer the mother's instructions to the formation of the daughter's image of the future partner.

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS, INFLUENCE, MOTHER, IMAGE FORMATION, FUTURE PARTNER, DAUGHTER

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ВПЛИВУ МАТЕРІ НА ФОРМУВАННЯ ОБРАЗУ МАЙБУТНЬОГО ПАРТНЕРА У ДОНЬКИ.....	9
1.1. Психологічний аналіз взаємовідносин в діаді «мати-донька».....	9
1.2. Вплив батьківської моделі родини на формування образу майбутнього партнера.....	29
1.3. Настанови матері, як чинник вибору шлюбного партнера у доньки.....	38
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ МАТЕРІ НА ФОРМУВАННЯ ОБРАЗУ МАЙБУТНЬОГО ПАРТНЕРА У ДОНЬКИ	50
2.1. Обґрунтування методик та процедура емпіричного дослідження.....	50
2.2. Результати емпіричного дослідження та їх інтерпретація.....	55
ВИСНОВКИ.....	77
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	82

ВСТУП

Актуальність дослідження зумовлена значним впливом особливостей батьківсько-дочірніх стосунків на процес розвитку та формування жіночої ідентичності. Одним із важливих аспектів ідентичності людини є гендерна ідентичність, яка розглядається як внутрішня динамічна структура, яка інтегрує окремі аспекти особистості, пов'язані із самосвідомістю жінки чи чоловіка.

Перший досвід стосунків і безпеки дитина отримує від матері. Основне завдання матері – забезпечити дитині належну якісну не лише фізіологічну, а й емоційну турботу з боку важливих дорослих протягом перших років життя. Тому що саме рівень стосунків між матір'ю та дитиною є одним із найвпливовіших чинників формування базової довіри до людей і світу, самооцінки та здатності до успішної соціальної взаємодії, розвитку емоційного інтелекту та особливості побудови стосунків у сімейному житті дорослої людини.

Логічно говорити про стосунки між матір'ю та донькою, особливо в підлітковому віці, адже це впливає на формування жіночності, привабливості, на догляд за собою та здоров'я, особливо на формування образу майбутнього партнера доньки.

Світогляд і ставлення до життя також формує мати. Крім того, цей фактор ніяк не залежить від бажання доньки і відносин між мамою і дівчинкою. Мати має сильний вплив на свою дочку, і жінка переносить цю силу через покоління, залишаючи слід у наступному поколінні.

Невдала сепарація, надмірна опіка та контроль в діаді «донька-мати», можуть нанести як позитивний так і негативний відбиток на житті доньки та на її майбутньому сімейному житті з партнером.

Якщо розглядати сімейні настанови та їх вплив на майбутнє дитини, то важливо зауважити, що настанови завжди виходять з попереднього досвіду, а їх вираження визначається умовами середовища, в якому знаходиться індивід. Настанови формуються під впливом батьків. Батьківські настанови – це система емоційного ставлення до дитини, сприйняття батьками дитини та поведінки щодо неї. Вони засвоюються і стають частиною особистості. Вибір чоловіка чи дружини здійснюється на основі власних настанов, сформованих у процесі батьківсько-дитячих стосунків.

Тому, актуальність і недостатній рівень розробки означеної проблеми зумовили вибір теми кваліфікаційної роботи магістра: «Психологічні особливості впливу матері на формування образу майбутнього партнера у доньки».

Об'єктом дослідження: формування образу майбутнього партнера у доньки.

Предмет дослідження: психологічні особливості впливу матері на формування образу майбутнього партнера у доньки.

Мета дослідження: провести теоретичний аналіз настанов матері, як чинника вибору шлюбного партнера у доньки та емпірично дослідити впливу матері на формування образу майбутнього партнера у доньки.

Гіпотеза: яскраво виражена емоційна прихильність в діаді «донька-мати» прямо корелює з повним перенесенням рольових очікувань взаємодії доньки з партнером.

У відповідності з метою та гіпотезою визначені завдання дослідження:

1. Провести психологічний аналіз взаємовідносин в діаді матір-донька;
2. Проаналізувати вплив батьківської моделі родини на формування образу майбутнього партнера;
3. Визначити настанови матері, як чинник вибору шлюбного партнера у доньки;
4. Провести емпіричне дослідження впливу матері на формування

образу майбутнього партнера у доньки.

Методи дослідження: теоретичні методи (теоретико-порівняльний аналіз психолого-педагогічної літератури з досліджуваної проблеми) та емпіричні (психологічне тестування, психолого-педагогічний експеримент: констатувальний).

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному аналізі настанов матері, як чинника вибору шлюбного партнера у доньки та емпіричному дослідженні впливу матері на формування образу майбутнього партнера у доньки.

Практичне значення нашого дослідження полягає в тому, що результати дослідження можуть бути використані психологами при сімейному консультуванні матерів та дітей, які не пройшли сепарації, та переносять настанови матері на формування образу майбутнього партнера у доньки.

Надійність та вірогідність результатів дослідження забезпечувались методологічним обґрунтуванням вихідних положень; використанням методів, адекватних меті та завданням дослідження; репрезентативністю вибірки; кількісним та якісним аналізом отриманих результатів; статистичною оцінкою експериментальних даних.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ВПЛИВУ МАТЕРІ НА ФОРМУВАННЯ ОБРАЗУ МАЙБУТНЬОГО ПАРТНЕРА У ДОНЬКИ

1.1. Психологічний аналіз взаємовідносин в діаді «мати-донька»

Дитячо-батьківські стосунки – складний психологічний феномен, який є результатом культурно-історичного розвитку людини. Це досить мінливе явище, на яке впливають соціальні норми та цінності. Відносини з батьками є основою всіх інших соціальних зв'язків, які дитина повинна будувати та створювати. З цієї причини вивченню їх психологічного змісту та впливу на процес психічного розвитку дитини присвячено багато вітчизняних і зарубіжних, класичних і сучасних досліджень.

Важливе місце посідають погляди класичних психоаналітиків З. Фрейда, А. Фройда, Г. Дойча, П. Блоса та ін., які розглядають особливості жіночого розвитку з точки зору інтрапсихічної реальності та зв'язку з матір'ю, як феномен внутрішньо-психічного життя жінки [29, 33].

Інша група теоретиків феміністської орієнтації почала розвивати свою дискусію про дочірньо-материнські стосунки на основі засудження і критики ідей З. Фрейда. Основні проблеми у зрілості жінки вони вбачали в загальному патріархальному світогляді, який впливає на материнство як соціальний інститут і безпосереднє виховання доньки матір'ю. Такі автори, як С. Дінерштайн, А. Річ, А. О'Рейлі у своїх роботах зосереджуються на патріархальних політичних, економічних, культурних і соціальних факторах, які впливають на розвиток жінки. Мати виступає посередником у передачі доньці традиційних суспільних цінностей і світогляду, а в її стосунках з нею визначається головна причина незрілості, залежності та неповноцінності доньки [59; 46].

Особливої уваги заслуговують праці Н. Чодороу, яка надає особливої ролі дитячо-материнським стосункам у розвитку жінки. У своїй концепції вона посилається на теорію об'єктних відносин М. Малера та спирається на елементи теорії прихильності Дж. Боулбі, самопсихології Г. Когута, а також на дані соціологічної, антропологічної та історичної літератури. Спираючись на концепції та мову традиційного психоаналізу, вона намагається переглянути основні припущення своїх попередниць щодо жіночого розвитку [29, 33].

Дослідження Дж. Міллер, Дж. Джордана, Дж. Сюррея, О. Каплана, зосереджують свою увагу на важливій ролі зв'язку мати-донька в його міжособистісному вимірі [70].

На формування уявлень про соціально-емоційний розвиток дитини у взаєминах з первинним об'єктом – матір'ю – істотно вплинули приписи психологічних теорій, створених у глибинно-орієнтованій парадигмі. У цих теоріях існують різні концептуальні визначення ролі матері та характеристики її ранніх стосунків з дитиною під час її особистісного розвитку.

За теорією З. Фрейда, сприйняття значущості інших людей у ранньому дитинстві та невдачі у стосунках з ними визначають психічну структуру особистості. На початку життя зовнішній об'єкт сприймається лише «як засіб задоволення інстинктів і швидкого зниження напруги» [26, 46]. На ранніх стадіях розвитку зовнішній об'єкт (грудь матері, мати, інші значущі люди) сприймається у зв'язку з лібідним задоволенням. Дитина стає залежною від предметів, які знімають напругу. Об'єкт не обов'язково є чимось стороннім для суб'єкта; вона може відповідати частині його тіла. У топографічній моделі З. Фрейд підкреслював патологічний вплив травматичних переживань у стосунках з об'єктом. Там він також показав, як несвідомі бажання та фантазії можуть перетворити нейтральні стосунки з об'єктом на негативні та залишити тривожні та руйнівні спогади [44]. У структурній теорії З. Фрейд

стверджував, що ототожнення з об'єктом є головним моментом у формуванні структур Его і Супер-Его людини [45].

Жихарева Л.В., переглядаючи теорію тривоги, зазначила, що Фрейд зробив важливий внесок у питання об'єктних відносин. Оскільки Его дитини безпорадне, то регулятором зовнішнього страху є зовнішній об'єкт. З. Фрейд вважав, що відсутність функції Его в пізньому віці обумовлена одночасно силою інстинктивних імпульсів і слабкістю зовнішніх об'єктів, які регулюють стан дитини. Він встановив зв'язок між страхом, пов'язаним з об'єктами, і фантазіями, характерними для певного етапу психосексуального розвитку індивіда: страхом втрати об'єкта, страхом втрати любові до об'єкта, страхом кастрації і страхом покарання з боку Супер-Его. За теорією З. Фрейда, безпорадність і залежність змушують дитину почуватися небезпечно. У цьому стані дитина відчуває потребу в любові і проносить цю потребу через все життя [5, 24].

Відповідно до аналітичної психології К.Г. Юнга, немовля розвивається з недиференційованої матриці – «Уробороса», який, як архетипічний символ цілісності, охоплює об'єднаних предків, а також стан недиференційованого хаосу та несвідомого [31]. Шлях розвитку немовляти веде до індивідуалізації та диференціації – до становлення особистості з розвитком автономії та самовизначення, що вимагає ментального відокремлення від матері, батька та відповідного архетипу.

За К. Юнгом, дитинство — це світ несвідомого і, більшою мірою, батьківського несвідомого. Його праця «Конфлікти дитячої душі» встановлює вплив батьків на розвиток психіки дитини: «Подібно до того, як тіло дитини в зародковому стані є майже виключно лише частиною тіла матері і цілком залежить від її стану, отже, психіка раннього дитинства є, в певному сенсі, лише частиною тіла матері». Перший стан розуму — це стан єдності з психологією батьків. Власна психологія лише рудиментарна, тому в основі нервово-психічних розладів дітей до середнього шкільного віку лежать, так би мовити, виключно розлади психологічної сфери батьків» [31,

56–57]. Основна причина батьківських помилок у вихованні криється в їхніх почуттях до дітей, спотворених неусвідомленими конфліктами з дитинства.

Цікавою є точка зору Якобі, яка поєднує результати сучасних досліджень немовлят із комплексною теорією Юнга та вказує на те, як умови навколишнього середовища, диспозиційні фактори та афективний досвід соціальної взаємодії з основними опікунами створюють у немовляти психічні структури, які можуть призвести до відповідних комплексів [5, 25].

Теорія об'єктних відносин припускає, що досвід стосунків дитини з матір'ю є суттєвим фактором у формуванні особистості, а потреба дитини в участі матері є мотивуючим фактором у розвитку її інфантильного Я [28].

На відмінність теорій З. Фрейда Дж. Боулбі стверджував, що тісний емоційний зв'язок між матір'ю і дитиною не зумовлений ні сексуальністю (пояснення класичного психоаналізу), ні інстинктивною поведінкою. Різкий розрив цього зв'язку призводить до серйозних порушень в структурі особистості і психічного розвитку дитини. Часто ці порушення проявляються не відразу, а набагато пізніше - в підлітковому віці.

Дж. Боулбі стверджував, що мати є свого роду основним, надійним захистом для маленької дитини, яку він регулярно залишає, щоб досліджувати навколишній світ. Однак ця дослідницька діяльність є стабільною і достатньою, якщо дитина впевнена, що може в будь-який момент повернутися під захист матері. Тому головна мета у встановленні емоційного зв'язку між дитиною та матір'ю – створити у дитини відчуття безпеки та захисту. Для дитини це тепло і ласка, які вона отримує від матері в перші роки життя, а не належний догляд і навчання з боку дорослого [22, 42].

Згідно з дослідженнями Дж. Боулбі, діти, які мають тісний емоційний контакт з матір'ю, демонструють більш високий рівень пізнавальної активності, ніж діти, які виростили в більш віддалених емоційних стосунках, або які втратили матір у дошкільному віці. Він також довів, що підлітки, які не мали стійкого емоційного зв'язку з матір'ю, частіше страждають від депресії і навіть відчувають зміни в структурі особистості [51].

Дитина встановлює зв'язок із значущим дорослим і шукає у нього захисту та підтримки, коли відчуває страх. Проте між немовлям і дорослим, який про нього піклується, виникає зв'язок, навіть якщо дорослий не чуйний і не реагує належним чином на сигнали дитини. У дитини немає можливості вибору стосунків – вона змушена пристосовуватися до тих умов, у яких вона вже опинилася. Тому стосунки прихильності хоча б з одним турботливим дорослим, які є необхідним критерієм успішного соціально-емоційного розвитку дитини, можуть відрізнятися за своїми змістовими характеристиками [22, 42]. Слід зазначити, що емоційні та поведінкові моделі, які виникають у цих стосунках, не обмежуються ранніми етапами дитинства, а навіть поширюються на дорослі роки життя.

За результатами досліджень М. Ейнсворта, залежно від типу прихильності дитина вибудовує певну систему очікувань щодо учасників усіх інших соціальних взаємодій. Ця система очікувань фактично визначає спосіб взаємодії дитини з навколишнім середовищем. І тим самим вона має значний вплив на інші аспекти життя та розвитку особистості, наприклад, на формування її самооцінки. Глибокий вплив прихильності на емоційний, особистісний, комунікативний і навіть когнітивний розвиток дитини свідчить про те, що природа прихильності значною мірою визначає унікальність усієї «траєкторії розвитку». Прив'язаність залишається активним психологічним механізмом у формуванні міжособистісних стосунків, у тому числі дружніх, романтичних і сімейних [22, 43].

Наприкінці 1980-х років С. Хазан і Ф. Шейвер застосували концепції теорії прихильності до дорослих у романтичних стосунках. Вони виявили, що взаємодія між партнерами в романтичних стосунках схожа на стосунки між дитиною та значущим дорослим [50, 511].

Крім того, численні дослідження Кен Дж., підтвердили, що ранні форми прихильності впливають на розвиток стосунків з однолітками [38, 180–181].

Проаналізовані нами теорії, дають змогу виокремити три теоретично різні психоаналітичні погляди, що характеризують стосунків в діаді «мати-донька». Кожна з цих теорій пропонує чудові перспективи, але продовжує розширювати свою емпіричну доказову базу та додавати нові теоретичні положення. Крім того, кожна з цих теорій по-різному оцінює процес розлуки у стосунках між матір'ю та донькою та її наслідків.

Класична психоаналітична теорія жіночого розвитку. Хоча З. Фрейд зазначав, що дуже мало відомо про особливості жіночого розвитку, саме його теорія мала найбільший культурний вплив, про що пишуть Дж. Мітчел [14, 13] і С. Тюрер [68, 258]. Його основне припущення, засноване на реконструктивних даних психоаналізу дорослих, і полягало в тому, що розвиток чоловіків і жінок є ідентичним, поки дитина не виявить існування анатомічної різниці між статями. Він припускав існування жіночого Едипового комплексу, який виражався у дівчат у переживанні власної неповноцінності через відсутність пеніса. Тому, маленька дівчинка починає сприймати маму як неповноцінну, звинувачує її у власних недоліках і емоційно дистанціюється від неї [29, 34].

З. Фрейд писав, що саме таке самозакохане відчуття приниження стало причиною послаблення тісного зв'язку з матір'ю як основним об'єктом любові та потягу до батька. Поступово прагнення дівчини до пеніса змінюється суспільно прийнятним бажанням дитини, для цього вона вибирає батька як об'єкт любові, потім мати стає об'єктом конкуренції та ревнощів. У контакті з принципом реальності дівчина залишає еротичні бажання для свого батька і знову звертається до матері, щоб ототожнитися з нею. Це дозволяє їй у майбутньому стати дорослою жінкою та здійснити власне бажання мати чоловіка та дитину [64, 106-107].

У підлітковому та юнацькому віці повторюються попередні фази психосексуального розвитку. Дівчина з новою силою охоплена такими переживаннями і відчуває неповноцінність, злість і образу на матір. Результатом такої інтрапсихічної динаміки є тимчасове послаблення зв'язку

між матір'ю та донькою. Коли обидва учасники не мають внутрішніх ресурсів для розвитку динаміки внутрішніх змін, напруженість і конфлікти іноді проявляються на рівні безпосередніх стосунків. Позитивним результатом цієї фази розвитку є відновлення зв'язку дівчинки з матір'ю та набуття зрілої жіночої ідентичності [14, 151].

Х. Дойч, яка розвинула далі ідеї З. Фрейда про жіночий розвиток, зазначала, що хоча цей тип ослаблення зв'язку був бажаним результатом дорослішання, інтенсивна прихильність доньки до матері часто ставала перешкодою для набуття зрілої ідентичності. «Характеристики інфантилізму, які проявляються у багатьох жінок, є наслідком непохитної прихильності до матері в ранньому розвитку», — стверджує автор [62, 95]. Цю ідею інтенсивно розвивали Х. Дойч та інші аналітики, враховуючи зв'язок між донькою і матір'ю, а саме її інтерналізована версія в доедиповий період, як головна причина незрілості жінки, її схильності до регресії та виникнення загалом інфантильного ставлення до світу.

На думку Х. Дойч, перехід від дитинства до дорослого життя для дівчат важчий, ніж для хлопчиків. У цьому віці у них особливо багато переживань у зв'язку з матір'ю, оскільки довга і болісна психологічна розлука з нею є головним завданням на шляху до зрілості. На несвідомому рівні мати і донька приречені розігравати амбівалентні сценарії близькості-віддаленості: мати одночасно прагне утримати доньку при собі та підштовхнути її до дорослого життя, а донька хоче відокремитися від матері, залишаючись злиною з нею. Психологічне розставання може відбутися частково або взагалі не відбутися, якщо мати і донька не мають достатніх психологічних ресурсів для подолання зростаючої тривоги, яка супроводжує цей інтрапсихічний конфлікт. У цьому випадку психологічна ізоляція іншої людини розглядається як загроза власній психічній цілісності [29, 36].

А. Балінт підкреслює: «Мирне послаблення стосунків між матір'ю і донькою є одним із найскладніших завдань виховання» [42, 157]. На думку автора, існує велика небезпека того, що дівчина прив'яжеться до матері в той

час, коли їй потрібно дистанціюватися, диференціюватися і розвивати власну ідентичність. І хоча вона зазвичай розвиває зв'язок з іншими людьми, особливо з батьком, внутрішньо вона назавжди залишається в емоційному трикутнику [42, 164-169].

На підтвердження гіпотези класичних аналітиків про те, що між матір'ю як основним об'єктом любові та донькою виникає особливо тісний зв'язок, що згодом призводить до труднощів у процесі психологічної ізоляції, можна навести тези Р. Найта. У своєму власному дослідженні несвідомих фантазій і свідомого досвіду латентних дітей і дітей-підлітків, порівнюючи хлопчиків і дівчаток, вона виявляє, що для дівчаток більш типові сценарії вимушеного розлучення і відтворення конфлікту бажань залишитися маленькими і подорослішати. Вони також частіше мають фантазії про втрату себе разом із втратою матері [54].

Це робить їх занадто тривожними і нездатними перенести повну розлуку. Зі збільшенням страху зростає бажання бути поруч і піклуватися про інших. Хоча їм вдається досягти необхідного рівня незалежності та самодостатності в повсякденному житті, багато досліджень вказують на несвідомі труднощі при розлуці з матір'ю. Якщо порівнювати розвиток дівчаток і хлопчиків, то останні часто несвідомо відчують себе ізольованими та відрізненими від інших. Ймовірно, саме ці інтрапсихічні характеристики відображаються в грі: у той час як дівчата більше спілкуються і діляться загальними фантазіями, чоловіки спілкуються порівняно менше і частіше залучаються до загальної фізичної активності [29, 37]. У міру дорослішання молоді люди прагнуть мріяти бути менш радикально ізольованими чи вразливими. Вони надають більше можливостей дистанціюватися і звертатися до батьків, коли це необхідно, і досить добре переносять почуття тривоги та масштабності, яке виникає з розлукою. У той же час завжди є ті, хто продовжує стикатися з описаними вище труднощами.

Теорія жіночого розвитку Ненсі Чодороу. Погляди Н. Чодороу відрізняються насамперед тим, що авторка ретельно проаналізувала вплив доедипової фази дочірньо-материнських стосунків на подальший розвиток жінки [42]. Її теорія значною мірою спирається на тематичні дослідження, емпіричні дослідження та жіночі фокус-групи. Це дозволяє їй говорити про психологічно своєрідний зміст стосунків мати-донька, оскільки: по-перше, функції первинної опіки по відношенню до дівчинки типово виконує жінка; по-друге, з раннього дитинства мати і донька залучені в інтенсивні процеси взаємної ідентифікації тіла, статі і ролі; по-третє, ці стосунки характеризуються постійною інтимністю, взаємністю та взаємною ідентифікацією.

Н. Чодороу дотримувалась ідеї М. Малера та інших представників теорії об'єктних відносин щодо існування фази симбіотичного злиття, яка, на їхню думку, є більш інтенсивною та тривалою у дівчат. Це відбувається тому, що мати завжди індифікує свою доньку як своє власне продовження, а сина як фізично і сексуально іншу людину, відмінну від неї самої. Саме ця риса раннього зв'язку стає основою, яка закладає фундаментальні ознаки жіночої ідентичності: бажання належати іншим і особливо тим, хто перетнув кордони. Ненсі Чодороу зазначає: «Жінки, як правило, мають схильність до плутання меж і мають недостатньо розвинене почуття окремоті від інших і світу загалом. І навіть якщо в одних ситуаціях і стосунках проблеми розвитку власної ідентичності можуть бути вирішені, в інших - Я жінки залишається вразливим до злиття» [42, 147]. У результаті свого широкомасштабного дослідження того, як чоловіки і жінки вирішують моральні дилеми, К. Гіллган спирається на теорію Н. Чодороу і стверджує: «Дівчата, на відміну від хлопчиків, встановлюють менш відчутну межу між своїми власними потребами та потребами інших». Можливо, це відбувається тому, щоб вони залишалися «люблячими», «турботливими», «допомагаючими» у стосунках, а не «компетентними», «успішними» чи «амбітними» [47, 168].

На підтвердження теорії Ненсі Чодороу можна, також, навести результати дослідження К. Роміга та Л. Бекена, які встановили, що в інтимності, дружбі та лідерстві дівчата цінують емоційну близькість більше, ніж хлопці. Їхню власну автономію [61]. За спостереженнями Н. Льонс, дівчата-підлітки схильні відмовлятися від лідерства на користь дружніх стосунків [49]. За дослідженнями Е. Фріденберг та Р. Левіс, якщо хлопці вдаються до занять спортом та іншої фізичної релаксації, щоб впоратися зі стресом, то дівчата звертаються до близьких стосунків з оточуючими [58].

Ненсі Чодороу аналізуючи значну кількість психотерапевтичних випадків зазначає, що всі вони вказують на те, що ознаки злиття, проєкції, нарцисичного розширення та заперечення психологічної відокремленості частіше зустрічаються у стосунках між матір'ю та донькою, ніж у стосунках між сином. Дослідниця припускає, що тривалий симбіоз і материнська нарцисична ідентифікація з дочкою, хоч і не настільки інтенсивні, як у клінічних випадках, також характерні для відносно здорових стосунків між донькою і матір'ю. Щоб підтвердити власне припущення, Ненсі Чодороу спирається на дослідження С. Хаммера, в якому теми первинної ідентифікації, єдності та окремоті залишаються актуальними в діаді мати-донька з раннього дитинства через все наступне життя. Автор зазначає: «Велика кількість матерів і доньок залишаються психологічно недиференційованими одна від одної, що можна описати як напівсимбіотичні стосунки, в яких ні одна, ні інша не сприймають себе як абсолютно окремі істоти» [42, 42].

Н. Чодороу спираючись на дослідження Х. Дойч підкреслює, що дівчина в підлітковому віці стикається з дилемою прагнення до незалежності та переживання власної залежності від матері. Якщо з якихось причин цей інтрапсихічний конфлікт стає особливо інтенсивним, донька може проявляти гнів і ворожість у прямих стосунках з матір'ю [29, 39]. Гарним прикладом цього процесу є приклад розлуки двох дівчат, наведений А. Арагно. Одна дівчина не мала значного досвіду стосунків з оточуючими до настання

статевої зрілості та демонструвала винятковий зв'язок із матір'ю, тому, на думку автора, процес її розлуки з матір'ю був особливо болісним. Вона виявляла сильну ворожість, конфлікт і знецінення своєї матері у безпосередніх стосунках, щоб психологічно відокремитися та дистанціюватися від неї. Натомість, на початку пубертатного періоду, друга дівчина витратила значну частину своєї енергії на стосунки з однолітками, іншими дорослими, навчання та позашкільну діяльність. І це, як припускає А. Арагно, дозволяло їй розігрувати сценарії залежності-незалежності лише на несвідомому рівні та залишатися в хороших, відносно безконфліктних стосунках з матір'ю [34].

Теорія жіночого розвитку Дж. Міллер. Дж. Міллер узагальнює огляд праць, присвячених проблемам розвитку жінки, написаних у 20-70-х роках. 20 століття. Дослідниця пише про необхідність нового розуміння жіночої психології, яке б розкривало цінність сильних сторін жінки і могло б знайти застосування в психотерапевтичній роботі з жіночим досвідом [62, 109]. Інші автори, зокрема Дж. Джордан, Дж. Сюррей та О. Каплан, підтримали її ідею про те, що, якщо ми перестаємо розглядати ранні та пізні відносини матері та доньки як регресивні та передвісники тенденції злиття жінки, то ми стикаємося з істотно іншою концепцією жіночого розвитку [70].

Дж. Сюррей стверджує, що між матір'ю та донькою розвивається міцний зв'язок, заснований на взаємній ідентифікації, який не переривається, а триває все життя [66]. Головною ознакою цього зв'язку Дж. Джордан і його колеги вбачають здатність до емпатії. При цьому під емпатією вони розуміють «внутрішнє переживання розлуки та миттєве розуміння психологічного стану іншої людини» [52, 29]. Це складний процес, заснований на високому рівні психологічного функціонування та сили Я, а не на регресії, симбіозі, розпаді меж Я та злитті. Мова йде про унікальну якість кордонів жіночого Я в плані гнучкості, легшої порівняно з чоловіком, здатності стати на місце іншого і подивитися на світ його очима. Після цього, як правило, відбувається повернення до досвіду відокремленості себе

та до когнітивного структурування досвіду та розуміння того, що сталося. Втрата хорошого емпатійного контакту може відбуватися у двох формах: по-перше, коли емоційний стан іншого істотно не впливає на власний, коли розуміння міститься в спробі інтелектуально реконструювати досвід партнера або некритичній проекції власного досвіду; По-друге, коли втрачається відмінність між власним станом і станом іншого, що відкриває шлях до злиття і використання іншого як власного нарцистичного продовження. Крім того, з міркувань культурної та сімейної соціалізації, раннього дитинства та гендерно-рольової ідентифікації передбачається, що перша форма більш характерна для чоловіків, а друга – для жінок [29, 40].

У вітчизняних публікаціях низка авторів виклала подібні уявлення про розуміння емпатії та її значення в процесі психологічного розвитку. Т. А. Рябовол наголошує на особливому значенні емпатійного зв'язку батьків і дітей. Бондаренко О.Ф. проводить важливе розрізнення між станами емоційного зараження, злиття, навіювання та існуванням справжнього емпатійного контакту, заснованого на витончених формах розвитку рефлексивної самосвідомості та переживанні власної психологічної відокремленості від іншого [20, 296].

Балл Г.О. називає емпатичний емоційний обмін - діалогічним, коли позиція кожної сторони абсолютно незалежна, але налаштована почути, проникнути і поглибити розуміння один одного. «Для діалогу людині потрібне цілісне сприйняття образу іншого», — зазначає Г.О. Балл. На його думку, найпоширенішими заміниками діалогічної інтенції є прагнення до психологічної дистанції та мотиви конкуренції та агресії [3, 229].

Крім емпатії, на думку Дж. Міллер з її колегами, позитивний психологічний розвиток жінки також залежить від якості її раннього досвіду стосунків з матір'ю і підтримки постійного і стабільного зв'язку з нею протягом усіх подальших фаз психічного розвитку. «Ранні стосунки з матір'ю та їх прогресивний розвиток протягом життя розкривають унікальну здатність жінки знаходити радість у залученні та зв'язку з іншою людиною»

[66, 53]. Рання ідентифікація дівчинки з материнською турботою про себе робить її чуйною та дбайливою у стосунках з іншими. На основі власних спостережень І. Стівер зауважує, що дівчатка з раннього дитинства виявляють особливу чуйність і турботу до батьків. Вони допомагають матері менше засмучуватися, бути пригніченою і злою, а батькові висловлюють своє захоплення і любов [64, 115]. Досвід емпатійного зв'язку та безперервних стосунків з матір'ю також розвиває у дівчат материнські якості, необхідні для виховання власної дитини, а саме: здатність емпатійно реагувати, розуміти та рефлексувати внутрішній стан, задовольняти невербальні потреби [63].

Для жінок на кожному етапі дорослішання потреба у стосунках стає першочерговою потребою над потребою в автономії, незалежності та розлуці. Цю думку активно відстоюють автори теорії жіночого розвитку. Вони пропонують оцінювати розвиток жінки й особистості в цілому не лише в напрямку сепарації-індивідуації, а й у напрямку збереження й розвитку взаємин і диференціації в них [62, 59]. Слід зазначити, що в сучасних міжкультурних дослідженнях, особливо на думку М. Суїзо, мультикультурне середовище відображається в освітніх цінностях, таких як отримання автономії та збереження взаємозалежності, тобто, участь у стосунках, помірна або зовсім відсутність. Більшість батьків виховують своїх дітей з цими двома характеристиками [65].

Стосовно особливостей розвитку дівчаток у підлітковому віці Каплан О. з колегами зробили низку висновків за результатами широкомасштабних досліджень підлітків-студентів. Дорослішаючи, дівчата продовжують цінувати близькість з мамою, вміння долати будь-які конфлікти і залишатися з нею в постійному емоційному зв'язку. Досвід емпатичних, стабільних і надійних стосунків дає їм особливий психологічний ресурс у міру їх дорослішання, який дозволяє їм розвивати свою автономію, в якій питання стосунків з іншими відіграє головну роль. На відміну від хлопців, дівчата завжди визначають себе через стосунки. Їхня самооцінка,

їхній позитивний образ себе, їхня мотивація досягти результатів і їхня впевненість у собі також особливо сильно пов'язані з відгуками інших. Наскільки хороші і задовільні стосунки дівчат з оточуючими, тим благополучніші і стабільніші показники їх особистісного розвитку. Коли дівчата дорослішають, вони відчують диференціацію у стосунках, так що вони починають бути більш вибірковими щодо думок інших, зберігаючи при цьому свій вплив і важливість для них [53, 122-143].

Кожна з наведених вище теоретичних концепцій достатньо теоретично розроблена та емпірично підтверджена. Тому можна вважати, що з певної теоретичної точки зору їх можна розглядати як доповнюючі одна одну та більш цілісне відображення природи стосунків в діаді «мати-донька». Тема власної самостійності та незалежності у стосунках з матір'ю має значне особистісне значення в досвіді дівчат, хоча кожна з них по-своєму вирішує проблеми залежності, незалежності та ідентифікації з матір'ю. Виходячи з ідей Дж. Міллер та її колег, можна припустити, що особливим чинником успішної сепарації дівчат буде якість емоційного реагування матері та переживання донькою постійних стосунків з матір'ю. Як зазначає Н. Чодороу, що дівчата ніколи не досягають такого ж рівня автономії та цілісності меж Я, як хлопчики, вони чітко відрізнятимуться один від одного за цими ознаками. Деякі характеризуватимуться сильною залежністю та тенденцією до злиття, а інші будуть характеризуватися досягненням автономії та підтримкою цілісних меж себе в більшості життєвих ситуацій.

Також зазначимо, що основну перешкоду на шляху досягнення жінкою психологічної зрілості автори вбачають у досвіді ранніх доедипових стосунків з матір'ю. Тому відхід від ранньої моделі стосунків з матір'ю стає основною передумовою їхнього психологічного дозрівання. Вважається, що основними патогенно-регресивними факторами розвитку доньок є близькість і взаємна ідентифікація з матір'ю, які не припиняються, а продовжуються з незмінною емоційною інтенсивністю і змістом.

Якщо розглядати теорії дитячо-материнської взаємодії, то вони в основному говорять про психологічні відмінності і своєрідності цих відносин в порівнянні з іншими типами батьківсько-дитячих відносин. Їх психологічна своєрідність пов'язана, з одного боку, з особливостями ставлення матері до доньки, а з іншого - з особливостями сприйняття і переживання донькою реакції матері. Так, у ряді досліджень акцент робиться на аналізі особливостей материнських стосунків у порівнянні з батьківськими, в інших — на порівнянні психологічних особливостей дівчат і хлопців у стосунках з матір'ю і батьком [29, 45].

Власова Н.В. порівнювала батьківський і материнський вплив з точки зору того, як його переживає молода людина [1]. Москальова А.С. спирається на дані досліджень батьківських переконань [15]. Проте в обох випадках були отримані досить схожі результати, які узгоджуються з численними західними дослідженнями попередніх років.

Москальова А.С. наводить дані про те, що матері порівняно більше уваги приділяють вихованню у дітей почуття відповідальності, хороших манер, толерантності та поваги до оточуючих, тоді як чоловіки більше уваги приділяють вихованню почуття відповідальності, самостійності та слухняності [15]. Тобто, у той час як матері схильні заохочувати своїх дітей добре адаптуватися до стосунків з іншими, чоловіки схильні заохочувати розвиток самостійності та незалежності.

На думку Власової Н.В., порівняно з чоловіками матері вважають себе більш контролюючими і вдвічі частіше описують свої стосунки з дітьми як емоційно теплі, взаємні та демократичні. Про проблеми вибору професії, навчання та стосунків з іншими людьми з дитиною часто говорить саме мати, а не батько. Вона також більш схильні сприймати та реагувати на емоційні та фізичні зміни, які відбуваються з дитиною, ніж інші члени сім'ї, особливо батько [2, 79-83]. Чоловіки схильні займати емоційно дистанційовану позицію і рідко або майже ніколи не розповідають дітям про власні переживання.

У своєму дослідженні Т. Аптер, запитувала дівчат-підлітків про їхні стосунки з батьками. Вона дійшла висновку, що у дівчат дві різні лінії стосунків з батьком і матір'ю. З матір'ю вони віддають перевагу неструктурованим заняттям, наприклад, просто проводять час разом, сидячи і розмовляючи, а з батьком зазвичай займаються специфічною діяльністю, наприклад, займаються спортом, навчаються чогось, займаються рукоділлям тощо [33, 81].

Т. Аптер також пише про відмінності в спілкуванні дівчаток з матір'ю і батьком: вони більше довіряють матері свої думки і переживання, ніж батькові, друзям і братам і сестрам (виняток іноді трапляється лише у відносинах зі старшою сестрою). І тільки коли справа доходить до змістовних розмов, особливо на суспільно-політичні теми, вони звертаються до батька. Це узгоджується з даними Дж. Юніса, Дж. Смолара, А. Рассела і Дж. Себела, які пишуть, що з настанням підліткового віку у відносинах між батьком і сином немає якісних змін у бік близькості – віддаленості; Дівчата у стосунках з батьком стають більш емоційно віддаленими, менше довіряють йому [71]. Ця обставина може бути використана як аргумент того, що дівчата цього віку мають особливо чутливу, емпатичну та рефлексивну потребу реагувати, яку вони зазвичай знаходять лише у стосунках з матір'ю. «Дівчата мають дуже високу потребу у взаємодії, і ця взаємодія відіграє вирішальну роль у їх розвитку», — зазначає Т. Аптер [33, 90].

Грунтуючись на результатах власного дослідження, Дж. Франк та його колеги повідомляють, що дівчата в підлітковому та ранньому дорослому віці емоційно прив'язані та менш автономні з батьками та особливо з матір'ю порівняно з хлопчиками [43]. Водночас автори досліджували емоційний зв'язок через прояви емоційної близькості, спілкування, турботи та емпатії у стосунках, а також автономію через прояву самоконтролю та здатності автономно регулювати самооцінку. Не виявлено відмінностей за статтю щодо компетентності, досягнення поведінкової незалежності та здатності приймати самостійні рішення.

Подібні результати повідомили Д. Карсон з колегами, які провели масштабне дослідження серед молоді в Індії, де досить сильні традиції гендерного виховання: чоловіки не відрізняються від дівчат за рівнем компетентності в процесі навчання, вирішення поточних повсякденних проблем, хоча дорослі оцінюють дівчат як такі, що мають найвищий рівень соціальної компетентності, взаємозалежності та участі [40].

Дж. Франк та його колеги також дослідили, що американські жінки в підлітковому та ранньому дорослому віці більш схильні описувати компетентно-пов'язаний тип стосунків зі своєю матір'ю (40% жінок), в якому вони досягають значного ступеня незалежності у поведінці та переконаннях, але зберігають емоційні стосунки з матір'ю. Справа в тому, що майже половина досліджуваних жінок після здобуття незалежності продовжують нести відповідальність за життя матері, наприклад, активно піклуються про її здоров'я, активно беруть участь у суперечках між батьками, тощо. Під час фази індивідуації жінки найчастіше описують залежний тип стосунків (25%), у якому вони не можуть самостійно керувати типовими повсякденними справами без материнської допомоги та часто вдаються до регресивних реакцій у стресових ситуаціях [43, 734-736].

Таким чином, дочірньо-материнські стосунки можна вважати унікальними й неповторними завдяки особливо тісному психологічному зв'язку, гарантованому механізмами взаємної ідентифікації. У психологічно успішному варіанті стосунків завдяки цим особливостям мати і донька налаштовані на емпатійне розуміння один одного, зберігають емоційну близькість і безперервність стосунків. Це створює особливий психологічний ресурс для подолання все більшої розлуки доньки. Якщо мати не бажає реагувати на потребу доньки в психологічному відокремленні від неї самої, ототожнення дівчини з неконструктивними стосунками може створити значні перешкоди для її дорослішання.

Одними з перших, хто спробував розробити типологію материнського ставлення до дорослішання доньки, були А. Хаусер з колегами. Вони описали два типи матерів: підтримуючі матері, які забезпечують прийняття, підтримку та самостійне життя доньки; та ті, що заважають, активно знецінюють, засуджують, виявляють пасивну байдужість чи непослідовність до проявів самостійності доньки [41, 711].

М. Чарльз та його колеги розширили цю типологію, описавши чотири типи матерів:

- матері, що допомагають;
- допомагають, але часто емоційно недоступні;
- пасивні та активно обструктивні;
- непослідовний.

Згідно з результатами їх досліджень, доньки допомагаючих матерів, особливо з інших груп, досягають психологічної зрілості, розвивають впевненість у собі та готовність до самостійного життя. З допомагаючими, але часто емоційно недоступними матерями доньки розвивають найбільшу емоційну дистанцію у стосунках. Доньки матерів, які пасивно та активно заважають, демонструють вищий рівень компетентності у вирішенні особистих справ, але нижчий рівень емоційної компетентності та благополуччя. З непослідовними матерями доньки нижче оцінюють власну компетентність та емоційне благополуччя [41, 708].

Слід зазначити, що пасивна та активна стратегії порушення автономії доньки, описані М. Чарльзом та його колегами, відповідають уявленням В. А. Горяніної про існування двох неконструктивних стратегій впливу батьків на самостійну діяльність дитини, поведінку, придушення та уникнення. Стратегія придушення заснована на активному прагненні батьків змусити дитину поводитися певним чином, коли мати (або батько) повчає, нав'язує, вимагає, маніпулює почуттями жалю, провини, сорому, тощо. Крім того, при зростанні напруги такі батьки схильні вдаватися до відкритих погроз і застосування насильства. Коли йдеться про стратегію уникнення,

мати замикається в собі, відчуває невпевненість у можливості довести власну позицію, шукає захисту та підтримки у вищих інстанціях, маніпулює власною жертвою.

Дж. Франк і його колеги окреслили власну типологію, засновану на досвіді молодих жінок (22-32 років) власної незалежності та автономії у стосунках з матерями. Вони описали компетентно пов'язані, залежні, ідентифіковані, індивідуалізовані та псевдоавтономні типи дівчаток-підлітків. Компетентні жінки (40%) демонструють значну автономність і незалежність у своїй поведінці та поглядах і зберігають особливу близькість і емпатію у стосунках зі своєю матір'ю. У залежних жінок (25%) виявляється, що вони не в змозі подолати повсякденні труднощі без материнської підтримки, відчувають власну безпорадність змінити щось у власному житті та стосунках з матір'ю, і схильні діяти на основі регресивних поведінкових реакцій, щоб сприяти більшій незалежності. Ідентифіковані жінки (20%) особливо сильно ідентифікують світогляд своїх матерів, що надає їм особливий статус, і часто шукають материнської підтримки та підтвердження власних рішень і дій. Індивідуалізовані жінки (10%) виробляють чіткі межі між власним життям і життям своїх матерів і описують свої стосунки як хороші, але без інтенсивного емоційного обміну. Псевдоавтономні жінки (5%) насамперед прагнуть уникнути материнського втручання, тим самим розвиваючи сильну незалежність і впевненість у собі, водночас шукаючи зовнішнього контролю та підтримки у стосунках [43].

М. Моррей та Р. Шилкрет намагалися оцінити наслідки розлуки залежно від того, наскільки мати втручається в життя доньки. Автори дійшли висновку, що доньки настирливих матерів, навіть перебуваючи на відстані від матері, продовжують мати значні труднощі з незалежністю [57].

Дотримуючись теорії сімейних систем М. Боуена, Л. П. Пономаренко розглядає психологічно недиференційоване ставлення матері до доньки, як сильний чинник формування когнітивно та емоційно недиференційованого, а тому незрілого жіночого Я [17]. Тобто, емоційно-когнітивна

недиференційованість матері виражається в тому, що вона не сприймає межу між власною психічною реальністю та реальністю доньки, що, у свою чергу, впливає на розвиток подібних ознак емоційно-когнітивної недиференційованості у доньки. Спираючись на власний досвід психологічного консультування, автор припускає, що психологічна недиференційованість є основною причиною відсутності у жінок здатності до саморегуляції, адаптації та подолання стресу та сильної тривоги. Л.П. Пономаренко описує два типи материнського ставлення, які призводять до схожих наслідків. Перший тип стосується проявів надмірного контролю, критики, нав'язливої надмірної опіки з боку матері, проєкції на доньку власних негативних якостей і життєвих невдач. Другий тип характеризується тим, що мати зберігає виняткову емоційну близькість з донькою, відчуваючи взаємну безпорадність і потребу у взаємній підтримці [29, 53].

Як видно з викладеного вище теоретичного огляду, зібрано великий емпіричний матеріал, який вивчає зв'язок індивідуальних особливостей ставлення до матері (стиль виховання, настирливість, контроль, емоційна складова спілкування, психологічна диференціація та ін.) і дорослішання дівчат. З цього ми можемо зробити ряд висновків: автономії доньки сприяє позитивна материнська емоційна реакція та підтримка стабільних, безперервних стосунків з матір'ю; а також, здатність матері регулювати, та контролювати життєдіяльність доньки, сприяючи тим самим заохочення її до самоконтролю та саморегуляції. Іншим важливим фактором є здатність матері сприймати доньку як психологічно диференційовану істоту від себе. В іншому випадку материнські установки починають чинити деструктивний вплив, що особливо позначається на зниженні показників соціально-психологічної адаптації та емоційного благополуччя дівчат.

1.2. Вплив батьківської моделі родини на формування образу майбутнього партнера

Виходячи з основної культурно-історичної теорії Л. Виготського, середовище, в якому розвивається людина, є основним фактором розвитку її особистості. Тому одним із основних шляхів вирішення проблеми активного формування психіки дитини є вивчення впливу сім'ї, оскільки саме в сім'ї починається процес формування особистості. Соціалізація особистості, що починається в сім'ї, є первинною і фундаментальною, на якій згодом будується вторинна соціалізація. У цьому часовому інтервалі, навіть порівняно зі школою, вплив батьківської сім'ї на особистість є найтривалішим і може тривати до кінця дитинства. Наскільки він буде активним і цілеспрямованим, залежить саме від виховного потенціалу сім'ї, внутрішньо-сімейних стосунків і психологічної компетентності батьків. Лише в суспільстві в особистості формується образ людяності, а це означає, що якщо дитина не буде вихованою, вона не розвиватиметься.

Оскільки людина з народження перебуває в сім'ї, то стилі партнерської взаємодії та сімейного виховання, моделі поведінки, в тому числі гендерні, вона спочатку засвоює від конкретної сім'ї, а саме батьківської. Людина в сензитивний період засвоєння більшості соціальних ролей (дитинство — підлітковість — юність) має лише один приклад функціонуючої сім'ї — батьківську. Від засвоєних у дитинстві сімейних цінностей залежить розподіл ролей, питання лідерства та відповідальності, а також спосіб життя сім'ї в цілому. Шлюбно-сімейні стосунки батьківської сім'ї, подружні ролі, погляди на виховання дітей успадковуються на свідомому та підсвідомому рівні і проявляються в майбутньому у взаєминах між чоловіком і дружиною, батьками і дітьми. Дитина, спостерігаючи за спілкуванням батьків, поступово дізнається про гендерні відносини, що в свою чергу вплине на вибір моделі сім'ї в майбутньому [9].

Психологічна готовність до шлюбно-сімейного життя є багатоаспектною проблемою, яка включає питання формування психологічної статі особистості, її розвитку та засвоєння стереотипів чоловічої та жіночої поведінки.

Федоренко Р. зазначає, що від специфіки засвоєних ролей подружжя, батька і матері залежить благополуччя сім'ї. Знання та уявлення про себе як про особу певної статі зі специфічними для чоловіків і жінок потребами, ціннісними орієнтаціями, мотивами, інтересами та поведінкою, а також уявлення про сімейне життя є психологічним фоном шлюбу та впливають на міжособистісні стосунки подружжя.

На позицію молоді щодо шлюбу та сімейного життя впливають:

- особливості структури сімейного життя в батьківському домі, розподіл сімейних ролей, їх виконання;
- особистісні якості подружжя (характер, ціннісні орієнтації, уподобання, звички, особливості потребностно-мотиваційної сфери, тощо);
- уявлення про ідеальне подружжя чи чоловіка (очікування від шлюбу, вимоги сімейного життя);
- сімейна мотивація [25, 143].

Відповідно до психодинамічної концепції Зигмунда Фрейда. вибір подружжя ґрунтується на схожості батька протилежної статі з майбутнім партнером. Пізніше ця концепція була включена в праці Шандора Ференці, Мелані Кляйн, Рональда Ферберна, Генрі Дікса та інших. Шандор Ференці є вченим, який найбільше дотримується теорії З. Фрейда. Вчений спільно з Будапештською школою психоаналізу наголосив на необхідності врахування та виявлення дитячої травми та особливостей ранніх відносин матері та дитини. З їх точки зору, травма, перенесена в дитинстві, має значний вплив на інтелектуальний розвиток і зароджується психопатологію в майбутній сім'ї. Психоаналітик зазначив, що навіть незначна дитяча травма може змінити подальше життя і визначити вибір об'єкта кохання. Шандор Ференці

підкреслював необхідність використання асоціативних методів діагностики при вирішенні цієї проблеми [27, 47].

Мелані Кляйн наголошувала на «хороших» і «поганих» стосунках і нездатності розрізнити батьківські ролі. Згідно з їхньою теорією, конфлікт у родині – це не що інше, як невирішений дитячий конфлікт, оновлений з минулого. Тому задовільна регуляція основних стосунків з батьками визначає вибір майбутнього об'єкта кохання. Значний внесок у розробку цього питання зробив Рональд Фейрберн. Відповідно до теорії розщеплення Его, це явище є наслідком багаторазового придушення внутрішніх об'єктів. Таким чином, невдала взаємодія із зовнішніми об'єктами призводить до формування компенсаторних внутрішніх об'єктів і проявляється в подружніх стосунках [27, 47].

У своїх роботах Г. Дікс особливо акцентував увагу на амбівалентності стосунків з ранніми об'єктами кохання – батьками. Згідно з його теорією, індивіди шукають майбутніх партнерів, абсолютно протилежних і дуже схожих на їхні ранні об'єкти кохання. Іншими словами: кожна пара сприймає свого партнера, так би мовити, як внутрішній об'єкт [4].

Сучасні дослідження Дж. Спенсера, П. Амато і Б. Дженніфер Кейн показали, що вплив батьківської фігури на вибір подружжя залежить від того, наскільки обоє батьків беруть участь у вихованні дитини. На їхню думку, лише союз батьків, спільні рішення та взаємна підтримка у вихованні дітей можуть позитивно вплинути на розвиток особистості та формування образу майбутнього подружжя, що відповідає дійсності [48].

Ці висновки були підтверджені результатами дослідження Дж. Марсія і Ч. Карлсона «Структура сім'ї» вони вказують на те, наскільки важливо залучати до виховання вітчима чи мачуху. Таким чином? сім'я може збільшити свій соціальний капітал і вийти на новий рівень розвитку з менш травматичними наслідками. Хоча існує низка досліджень, щодо впливу розлучення батьків на майбутнє дітей, більшість із них спрямовані на вивчення результатів розвитку дитини та формування захисних адаптивних

факторів [39]. Як зазначає у своїх працях К. Леон, сучасні дослідження базуються на кореляційних, а не на експериментальних методах, тому неможливо зробити висновок про причинно-наслідковий зв'язок між раннім розлученням батьків і життям людини [56].

Значну роль у формуванні сімейних уявлень про свою майбутню сім'ю відіграє значення моделі сімейної взаємодії, яку людина сприймає в дитинстві. Уявлення про сім'ю, ставлення та очікування, у свою чергу, мають великий вплив на стосунки між майбутнім подружжям. Крім того, критерієм вибору своєї другої половинки з позитивним, а в деяких випадках і негативним уявленням про батьків є схожість з ними. Іскільки молода людина підсвідомо боїться незвичайної поведінки з боку протилежної статі, він вибирає дружину, схожу на своїх батьків. Якщо сімейні моделі подружжя різні, то виникнення конфліктних ситуацій практично неминуче. І навпаки - чим ближче моделі сім'ї, в якій росте майбутнє подружжя, тим більше у них шансів на гармонійний союз. Тобто, уявлення подружжя про соціальні ролі в сім'ї повинні доповнювати одне одного або принаймні не суперечити. У теорії моделі «фільтра», розробленої Д. Удрі, пояснюючи вибір подружжя, одним із тестів «фільтра», який повинен пройти обранець, є з'ясування поглядів на шлюб, виховання дітей, розподіл ролей, тощо. Якщо сімейні ідеології не збігаються, майбутня сімейна система буде неефективною у реалізації функцій сім'ї [9].

Кожна модель створена за лекалами. Саме батьки пропонують моделі стосунків і розвивають моделі, якими керуватиметься наступне покоління. Ставши дорослим, індивід може прийняти цю модель або ігнорувати її. Це стосується багатьох соціальних ролей, у тому числі подружнього життя. Традиції, моделі стосунків, спілкування та норми поведінки передаються з покоління в покоління. На думку світочів психології, дитина певною мірою співвідносить свої уявлення про сім'ю з уявленнями своїх батьків. У творах К. Юнга простежується думка про нерозривний історичний зв'язок між психікою дитини та її родиною, у тому числі про вплив батьків на уявлення

дітей про життя. Е. Фромм вважав, що як приклад побудови моделі подружніх стосунків людина швидше за все вибере модель сім'ї, в якій вона виросла [9].

Сім'я забезпечує два важливі моменти – власний приклад батьків для наслідування і якість їх виховного впливу на дітей. Федоренко Р. підкреслює, що повна сім'я і сприятливий психологічний клімат забезпечують позитивну орієнтацію молоді на шлюб і сім'ю. У неповних сім'ях формування орієнтацій на шлюб і сім'ю ускладнюється деформацією рольової соціалізації (відсутність батька як об'єкта ідентифікації). Дані соціологічних досліджень показують, що якщо батьки розлучаються, ймовірність розлучення дітей зростає втричі, а для дітей, які ростуть у сім'ях з двома батьками, ймовірність становить один до двадцяти. Для повноцінного становлення та розвитку особистості чоловіка і жінки необхідний материнський і батьківський вплив з перших місяців життя дитини.

Діти сприймають від батьків зразок поведінки, неусвідомлені реакції, всілякі позитивні чи негативні звички та істотні характеристики моделі подружніх стосунків. Виходячи з концепції дублювання батьківських якостей, індивід засвоює чоловічі та жіночі ролі та прагне несвідомо застосовувати модель батьківських стосунків у сім'ї, незалежно від того, подобається йому це чи ні. Терман порівняв стосунки багатих і конфліктних подружніх пар і виявив, що на баланс шлюбних уз сильно впливає сприятлива модель шлюбу, хороші стосунки між батьком і матір'ю та щасливе дитинство. Діти в налагоджених сім'ї в дитинстві були спокійними, їх рідше карали, частіше балували, з ними більш відкрито обговорювали сексуальні проблеми [25, 144].

Найбільш розробленими продовженнями теорії залежності, коли дитина формує модель своєї сім'ї з моделі батьків, можна вважати трансакційну психологію Е. Берна та позитивну психологію Н. Пезешкіана. Ці концепції підтримуються поглядами більшості сучасних вчених. Відповідно до цих теорій передбачається, що кожна людина розробляє

життєвий сценарій і життєву концепцію під впливом своїх батьків, так зване «батьківське програмування». Будуючи свою сім'ю, вона може повністю, можливо, частково спиратися на взірець своїх батьків, не сприймаючи жодних складових і навіть не замінюючи їх протилежними. Згідно з дослідженнями сучасних вчених, 43% підлітків вибрали модель своєї майбутньої сім'ї, майже ідентичну моделі своїх батьків, ще 50% вибрали модель виховання, яка, з їх точки зору, лише трохи вдосконалена, і тільки 7% хотіли бути з не схожою на сімейний досвід, щоб створити сім'ю. Ці дані підтверджує, В. Васютинський, він вважає, що спосіб життя передається з покоління в покоління. Він довів, що деякі компоненти способу життя особистості (ставлення до навчання, відповідальність за своє життя, соціальні почуття, соціальна активність) безпосередньо залежать від батьківської сім'ї. І хоча людина може, якщо забажає, змінити спосіб свого існування в суспільстві, вона цього не робить. Мушкевич вважає, що більшість людей відтворюють функціонально-рольову структуру батьківської сім'ї, тому тип батьківської сім'ї є основним фактором формування поведінкового типу та рівня функціональності молоді сім'ї. Функціональність або нефункціональність нової сім'ї визначається структурою батьківської сім'ї [9].

В. М. Поліщук, Н. М. Ульяна, підсумовують своє дослідження про вплив батьківської моделі на модель шлюбу молоді сім'ї таким чином:

- дитина засвоює чоловічу (або жіночу) роль від одностатевого батька, яка потім зберігається;
- образ батька протилежної статі має значний вплив на вибір майбутнього партнера. Якщо роль батька протилежної статі в сім'ї позитивна, вибір такого партнера веде до подружньої гармонії. Якщо батько протилежної статі грає негативну роль і дитина його не приймає, партнер зі схожими характеристиками є джерелом негативних реакцій; Модель батьківської сім'ї суттєво визначає ту модель сім'ї, яку в результаті створюють їхні діти. Було встановлено, що в шлюбі між партнерами, які

представляють, здавалося б, протилежні моделі, існує постійна боротьба за владу. Чим ближче сімейні моделі, з яких походить подружня пара, тим вище надійність гармонійного зв'язку [19, 145].

М.С. Боровцова зазначає, що функціонально повноцінна сім'я здатна забезпечити дитину всіма можливими психічними ресурсами для її нормального гендерного розвитку та реалізації, оскільки саме стосунки з батьками визначають зміст внутрішніх об'єктів, у які згодом перетворюються гендерні образи. Кубриченко Т. В. стверджує, батьки забезпечують здійснення гендерного типування, засвоєння гендерних ролей, гендерних моделей поведінки, особистісних якостей та емоційних реакцій дитини [10, 89]. Левус зауважує, що роль батьків у формуванні психологічного гендеру полягає в тому, що вони свідомо чи несвідомо заохочують або перешкоджають поведінці своїх дітей, характерній для їх статі, тим самим формуючи в них певні гендерні установки [12, 14]. Встановлено, що суттєвими факторами гендерної соціалізації дитини є стать батьків, їх ціннісні орієнтації, моральні установки та рольові очікування, які впливають на формування ролі дитини.

Принципами ідентифікації дитини з батьками є компетентність, турбота батьків, емоційний інтимний зв'язок з ними, соціальна влада над дитиною, престиж батьків, інтенсивність спілкування дитини з дорослим. Тому, якщо дочка незадоволена спілкуванням з матір'ю, фемінна поведінка матері не визнається близькими, а її гендерна роль непослідовна, можна очікувати деформації в засвоєнні дівчинкою жіночої гендерної ролі [18, 34].

Кікінежді О. визначає, що «ідентичність» - є однією з найважливіших характеристик людини, без якої вона не може існувати як свідома, автономна людська істота. Це передбачає збереження та підтримання власної цілісності, ідентичності, безперервності власної життєвої історії, а також стійкого Я-образу, усвідомлення певних рис особистості, індивідуально-типологічних особливостей, які розпізнаються як власна, достовірна поведінка [6].

Дослідники, а саме Кубриченко Т. В. не сумніваються у важливій ролі матері в гендерній соціалізації дівчинки. Це пов'язано з тим, що мати є першочерговим об'єктом для дитини, важливими є тісні контакти дитини з матір'ю, що зумовлює становлення гармонійної особистості дитини, також, значною роллю у розвитку самоставлення доньки є виховний вплив матері, безпосередність її впливу на дитину та гендерна ідентичність матері. Останнє може мати сильніший підкріплюючий вплив на дитину і відкриває можливість для доньки пошуку в матері «Друге Я» [10, 90].

Якщо матір визнається головною дійовою особою гендерної соціалізації, то роль батька, як уже зазначалося, залишається «білою плямою».

З одного боку, це, ймовірно, може бути викликано зміною рольової структури сім'ї, більшою функціональною симетрією, підвищенням авторитету та впливу жінки, водночас зниженням домінуючої соціальної ролі чоловіка. Тим не менш, перетворення чоловіка з глави сім'ї на партнера жінки означає, що він стає все більш залученим до виховання дітей, і, таким чином, завдання батьківства стає все більш і більш суспільно важливим. Водночас, стереотипи щодо подружжя можуть урівнювати та спотворювати роль батьків у вихованні дитини, тим самим сприяючи прохолоді та соціальній дистанції у стосунках з дитиною [11, 17].

З точки зору сучасних дослідників, Кривопишина О. А., вважає однією з основних функцій батька в інтелектуальному розвитку дитини раннього віку є формування у неї почуття статі та відповідних моделей поведінки [8]. Р. Кемпбелл зазначає, що в підлітковому віці найбільший вплив батька на гендерну ідентифікацію дочки. У цьому віці вона повинна отримати визнання своєї значимості як майбутньої жінки від батька, який сприяє формуванню позитивної самооцінки дочки і висловлює своє схвалення її вчинків, здібностей і зовнішності [23, 147].

Якщо в дитинстві у доньки не склалися стосунки з батьком, це може призвести до того, що вона стане самотньою в дорослому віці через негативне ставлення до чоловічої статі [10]. На думку Кривопишина О. А., раннє розчарування дівчини у своєму батькові призводить до спотворення жіночої ідентичності, заперечення власної жіночності та конкуренції з чоловіками. Батько, який гнобить свою доньку, передає їй відмову від материнських інстинктів і статевого потягу [8]. Дівчинка, яка росте без батька, з меншою ймовірністю зможе сформувати свої уявлення про маскуліність, і якщо батьки приділяють достатньо уваги вихованню доньки, можна очікувати, що вона буде емансипованою та націленою на успіх [10].

Дослідники розвитку дитини, Д. Віннікот, М. Малер, Р. Фейнберн та ін., відзначають, що хороша мати – це не та, яка задовольняє всі потреби дитини, а та, яка може сприяти розвитку дитини. Мати вміє підтримувати оптимальну дистанцію в процесі індивідуалізації дитини, коли вона потребує і материнської підтримки, і достатньої свободи. Надмірна опіка заважає дитині набутти власної особистості, а надмірна свобода без гарантій захисту не дозволяє дитині по-справжньому відокремитися. Така дитина завжди буде прагнути до єдності з матір'ю, тому що тільки так вона може контролювати страх, який виникає через фантазії, що мама хоче залишити його, що вона їй не потрібна [18, 35].

Подорослішати та відчувати свою ідентичність, дівчина змушена долати свою початкову ідентифікацію, зберігаючи та вибудовуючи вторинну ідентифікацію. Лише батько створює об'єктні відносини, оскільки вводить символічний вимір між «суб'єктом» (дитиною) та «об'єктом» (матір'ю). К. Ельячефф і Н. Ейніш зазначають, що відносини між матір'ю і донькою - це не відносини між двома людьми, а відносини між трьома людьми. Щоб створити оптимальну дистанцію для формування власної ідентичності, необхідна присутність третьої особи, тобто батька, який дає змогу кожному зайняти своє місце. Це одна з головних умов встановлення рівноваги в позиційній грі та просторі дочірньо-материнських стосунків [23, 148].

З точки зору П. Самсоної, уявлення про майбутню сім'ю виникають через два механізми: трансляційний і компенсаційний. Трансляція – це зображення власної родини як копії родини батьків. Компенсація, на їхню думку, вносить необхідні зміни і додає відсутні аспекти сімейного життя для побудови більш благополучної сім'ї. Якою буде якість спілкування, які негативні чи позитивні прогнози щодо розвитку сім'ї, чи будуть стосунки будуватися на почутті любові, наскільки позитивним є роль майбутньої половинки, які будуть стилі вирішення конфліктів. в майбутньому Здійснення сім'ї - все це залежить від ступеня функціональності батьківської сім'ї [9]. Як ми зазначали вище, людина намагається вибрати собі другу половинку зі схожими уявленнями про шлюб і сімейні відносини. Отже, людина із заможної родини буде прагнути одружитися з кимось із родини з таким же рівнем досягнень. Це означає, що в сім'ях, створених вихідцями з неблагополучних сімей, є передумови для внутрішньо-сімейних конфліктів і розпаду сімей. Таким чином, саме уявлення людини про майбутню сім'ю формують загальну схему, план побудови своєї сім'ї.

1.3. Настанови матері, як чинник вибору шлюбного партнера у доньки

Психологічна настанова - це первинна неусвідомлена реакція на ситуацію, в якій людина усвідомлює і вирішує проблеми, що забезпечують готовність здійснювати певну діяльність для задоволення власних потреб.

За психологічним словником Синявського В.В. та Сергєєнкова О.П. «настанова» - це особливий погляд на об'єкт, людину або ідею, яка базується на досвіді, переконаннях, емоціях і поведінці; стан готовності суб'єкта до конкретної діяльності, спрямованої на задоволення конкретної потреби. У світлі теорії відображення уваги - це психічне явище, яке як короткочасний процес і стан являє собою прояв уваги, а як властивість людини - її спрямованість [21, 317].

Функції настанови, її ефекти і зміст виявляються в процесі саморегуляції діяльності:

– настанова визначає стабільний, послідовний і цілеспрямований процес виконання дій, тобто механізм стабілізації, що зберігає їх спрямованість в умовах експлуатації, що постійно змінюються;

– фіксована настанова звільняє свідомість людини від необхідності приймати рішення і довільно контролювати дії в стандартних і відомих умовах.

- настанова може стати фактором, що викликає інертність, повільність і обмеженість у діях, що призводить до труднощів адаптації до нових умов здійснення діяльності [7, 51].

Вітчизняна психологія розглядає механізми настанов, як вихідну основу принципу цілісності психічного життя особистості, співвідношення психічних процесів і властивостей, розвитку особистості в процесі навчання і виховання, соціальної обумовленості психічного життя особистості.

Найбільш відомими дослідженнями є науковець Д. М. Узнадзе, який встановив неусвідомленість мотивів і дій особистості. Пояснювальним поняттям його теорії було поняття настанови, яке він визначив як несвідому готовність суб'єкта сприймати майбутні події певним чином, що є основою для цілеспрямованої виборчої діяльності людини. Представники його школи розглядали настанови, як готовність, яка визначається взаємодією конкретної потреби та ситуації її задоволення [69]. Крайнюк А.І. виділили такі ознаки настанов, як інтенсивність позитивного або негативного афекту, тобто ставлення до психологічного об'єкта, його латентність або недоступність для безпосереднього спостереження. Враховуючи ці характеристики, настанова вимірюється через вербальні самозвіти респондентів, які є просто загальною оцінкою власних почуттів привабливості чи неприязні до певного об'єкта. Тобто настанова – це міра почуття, викликаного конкретним об'єктом. Численні дослідження дозволили виділити в структурі когнітивний (пізнавальний), афективний (емоційний) і поведінковий (конативний)

компонент. Настанова, таким чином, розглядається одночасно як знання про предмет суб'єктом свого ставлення, як емоційна оцінка і як конкретний намір - програма дій щодо конкретного об'єкта [7, 52].

Відповідно до концепції, що розглядається, вплив батьківських настанов на вибір подружжя є неусвідомленим. Визначається внутрішніми потребами та пошуком шляхів їх задоволення в партнері; це певний основний зв'язок з інтенсивністю позитивних чи негативних афектів.

Існують поняття, близькі між собою, але не тотожні за змістом: настанова, соціальна настанова, ціннісні орієнтації, атитюд та ін.

Атитюд (від англійського «attitude» - настанова, ставлення) - визначений Л. Ланге, як внутрішній стан готовність людини до дії, яка передуює поведінці. Вона виникає на основі переживань, розвивається на свідомому і несвідомому рівнях і бере на себе регулюючу функцію поведінки індивіда. Визначає стійкий, послідовний і цілеспрямований характер поведінки в мінливих ситуаціях; звільняє суб'єкта від необхідності приймати рішення в стандартних ситуаціях і довільно контролювати поведінку; може бути фактором, що призводить до інертності в діях і перешкоджає адаптації до нових ситуацій, що вимагають зміни програми поведінки [21, 27].

Виділяють три рівні - рівень змістових, цільових та операційних атитюдів. Змістовий атитюд складається з інформаційного (світогляд людини), емоційного (симпатія, антипатія до іншого об'єкта) та регулятивного (готовність до дії) компонента. Вони допомагають прийняти систему норм і цінностей в групі, зберегти цілісність поведінки індивіда в конфліктних ситуаціях, визначити поведінку особистості і т. д. Цільові атитюди визначаються метою і визначають стійкість конкретної дії людини. Оперативні атитюди виражаються в стереотипному мисленні, конформістській поведінці особистості та ін [7, 53].

Батьківські настанови виконують своєрідну регулятивну функцію і визначає характер поведінки при прийнятті рішень. Настанови, що формуються в процесі батьківсько-дитячих стосунків, включають світогляд,

емоційне ставлення та готовність діяти. Тобто є основою, на якій відбуваються вибори чи ні. Незважаючи на подібність за змістом і структурою, поняття настанови відрізняється від поняття атитюду. Настанови - це, так би мовити, несвідомі сприйняття і готовність діяти. Атитюди, також існують на свідомому рівні і є станом, що передує поведінці.

У розумінні В. Томаса та Ф. Знанецького соціальна настанова означає певний психічний стан переживання індивідом цінності, сенсу чи значущості соціального об'єкта. Це елемент структури особистості і водночас елемент соціальної структури. Автори вважали атитюд близьким до колективних уявлень [67]. Інша ситуація у Г. Олпорта, за визначенням якого соціальна настанова є суто індивідуальним утворенням. Г. Олпорт вважав його станом психонервової готовності індивіда реагувати на будь-які предмети або ситуації, з якими він асоціюється. Отже, настанови завжди спираються на попередній досвід, коли йдеться про конкретний і динамічний вплив на поведінку [32].

Поняття соціальної настанови відрізняється від понять настанов і атитюдів. Тому що соціальна настанова виникає і функціонує насамперед усередині суспільства, його правил і норм. Однак ця концепція розкриває соціальну сторону настанов, оскільки при виборі партнера індивід спирається не тільки на особистий минулий досвід, а й на соціальні норми і правила.

Цінним є дослідження Р. Лап'єра та його так званого парадоксу, який зосереджувався на проблемі співвідношення атитюдів і реальної поведінки. Результати експерименту дозволяють зробити висновок: вербальні відповіді є вербалізованою реакцією на символічну ситуацію, яка відрізняється від реальної ситуації взаємодії. Розбіжність між настановою (вербальною поведінкою) і реальною поведінкою дослідник пояснив тим, що тип реакції залежить від ситуації, в якій знаходиться респондент. Було зафіксовано три типи ситуацій: знеособлена ситуація (одноманітна поведінка); частково особистий контакт (в цьому випадку відповіді більш різноманітні - від згоди до пошуку аргументів до відмови); пряма взаємодія (особиста ситуація), коли

відповіді стають майже одноманітними (переважно згода). Це означає, що немає прямого зв'язку між настановою і поведінкою. Тому були знайдені допоміжні змінні, що включають прийняті в групі норми, вплив референтної групи та особистісні характеристики, що визначають досвід взаємодії з батьками [55]. Отже, на вибір подружжя впливають не тільки батьківські настанови, а й те, що впливає на можливість їх виконання – соціальні фактори.

Подібними є ідеї М. Рокіча, який розглядає слабкі сторони ефекту атитюдів. На його думку, атитюди фіксують не поведінку або стан, а уявлення про конкретний об'єкт або ситуацію. І ці ідеї описують об'єкт чи ситуацію як істинні чи хибні, оцінюють їх як бажані чи небажані, хороші чи незадовільні. Він одним із перших виділив два типи атитюда: «до об'єкта» і «до ситуації». Зокрема, М. Фішбейн розглядав лідерство як чуйність людини, навчену в процесі навчання. Дослідник встановив протилежний зв'язок - вплив поведінки на настанови, яка в цьому сенсі повністю втрачає свій соціальний зміст і перетворюється на індивідуальну поведінкову реакцію, засвоєну за відомою схемою «стимул-реакція». Він також запропонував типологію настанов, розділивши їх на настанови до дії та настанови до об'єкта [60]. Представлені теорії також враховують вплив соціального середовища як нормативного чинника, що регулює вплив настанов на реальну поведінку. На вибір подружжя впливає як родинне коло, так і інші соціальні групи, такі як діяльність, коло спілкування.

Відповідно до підходу Дж. Міда, соціальні настанови розглядаються як певні психічні утворення, що виникають на основі засвоєння настанов інших референтних груп та індивідів. Конструктивно вони є елементами “Я-концепція” людини, певні визначення соціально-бажаної поведінки. Отже, у такому розумінні соціальні настанови – це свідомо поведінка, зафіксована у знаковій формі, якій надається перевага. В основі соціальних настанов лежить згода суб'єкта розглядати певні об'єкти чи ситуації крізь призму соціальних норм і цінностей. У теорії соціальних настанов ототожнюється з

поняттям спрямованості особистості. Спрямованість розуміється як внутрішня позиція індивіда по відношенню до соціального середовища, схильність індивіда діяти певним чином у своїй сфері життєдіяльності [13]. Підхід, який розглядається, фокусується на поясненні соціальних настанов як специфічного результату соціально прийнятної поведінки, що існує в усіх соціальних групах, до яких належить індивід.

Представлені погляди підкреслюють вплив значущих інших, соціальних норм і цінностей на формування настанов. Настанови - це орієнтація особистості протягом усього її життя. Настановами в розвитку особистості є їх рідні та друзі. Виниклі інтерналізовані настанови визначають напрямок у процесі вибору подружжя.

У концепції, яку зазначав Юркевич Н.Г., дуже близьким за змістом є поняття диспозиція, яка розглядається як комплекс установок, готовності до певного сприйняття умов діяльності та до певної поведінки в цих умовах. Концепція оцінює схильності особистості як ієрархічно організовану систему з кількома рівнями, яка є результатом усього досвіду та впливу соціальних умов. Тут вищі рівні здійснюють загальну саморегуляцію поведінки, а нижчі — відносно самостійні й забезпечують адаптацію особистості до певних змінних умов. Перші (найнижчі) формують елементарні фіксовані настанови без модальності (переживання «за» або «проти») і когнітивних компонентів. Другий складається з соціально фіксованих інструкцій або атитюдів. Третя базується на базових соціальних настановах або загальній спрямованості інтересів індивіда на певну сферу соціальної діяльності. Четвертий (найвищий) – стосується системи орієнтацій на життєві цілі та засобів їх досягнення [30]. Ця концепція відрізняється від попередніх зверненням до «інстинкту», коли індивід діє згідно зі своїм звичним зразком. Поняття диспозиції також розкриває ієрархічну систему, на основі якої відбувається сприйняття і діяльність. Проаналізована концепція акцентує увагу на впливі певних нахилів на сприйняття потенційного подружжя.

Отже, настанови завжди виходять з попереднього досвіду, а їх вираження визначається умовами середовища, в якому знаходиться індивід. Настанови формуються під впливом батьків. Батьківські настанови – це система емоційного ставлення до дитини, сприйняття батьками дитини та поведінки щодо неї. Вони засвоюються і стають частиною особистості. Вибір чоловіка чи дружини здійснюється на основі власних настанов, сформованих у процесі батьківсько-дитячих стосунків.

На думку Е. Берна, життєві та кар'єрні сценарії, визначення щодо власної статі та шлюбу, а також вибір партнера формуються ставленням батьків. Як зазначає Е. Еріксон, батьківські настанови можуть обмежувати і перешкоджати розвитку, прояву щирості та творчості. Е. Г. Ейдемільлер та В. В. Юстицькіс зазначають, що більшість сценаріїв людина засвоює з батьківської сім'ї, слідуючи моделі поведінки через постійне сприйняття батьківського ставлення чи настанов до людини [35].

Настанови та очікування батьків, за визначенням дослідників, діляться на три рівня [7, 56]:

1. «Ми батьки» (репродуктивні настанови подружжю щодо стосунків).
2. «Ми – батьки своєї дитини» (настанови у дитячо-батьківських стосунках).
3. «Це наша дитина» (настанови та очікування від дитини).

Стосовно репродуктивної батьківської настанови розглядають три його складові:

- поведінковий елемент настанови, виражений через фактичну репродуктивну поведінку та заплановану репродуктивну поведінку;
- емоційно-оцінний аспект, який є сукупністю поглядів, суджень і позицій людини щодо чисельності власної родини;
- когнітивний елемент настанови, який відноситься до тих аспектів суджень і поведінки, які визначаються наявністю певних знань про об'єкт і виявляються у відношенні до управління ним.

Титаренко Т. М. зауважував, що на формування репродуктивної настанови впливає ряд умов: спосіб життя сім'ї, стандартні норми щодо кількості дітей, поширені в суспільстві і особливо в найближчому оточенні; спосіб життя сім'ї батьків і кількість дітей у сім'ї; відомості для кожного з подружжя про кількість і стать дітей, про дітей як помічників у старості, про продовження роду, прізвища, про самореалізацію в дітях, тощо [24].

Другий рівень реалізується у навчальному стилі. До них відносяться настанова подружжя, які визначаються їх освітніми перевагами, поглядами на батьківську роль, уподобаннями до тієї чи іншої системи покарань і винагород, гнучкістю в спілкуванні, ставленням до ініціативи дитини, тощо.

Третій рівень безпосередньо стосується створеного батьками образу дитини, який тісно пов'язаний із задоволеністю батьківською роллю. На цьому рівні відбувається постійне порівняння (усвідомлене чи неусвідомлене) ідеального образу дитини з об'єктивною реальністю. Результат такого порівняння виражається в батьківській настанові та впливає на нього [24].

Існують різноманітні періодизації батьківських настанов, позицій і ставлень до дитини, які згодом впливають на вибір подружжя. Одну з найбільш ранніх систематичних класифікацій батьківських настанов запропонував А. Коннер у 1937 році. Він включав: прийняття та любов; явна відмова, завищена вимогливість, надмірна опіка.

Емоційний аспект батьківських настанов виділиться на вісім типів батьківської любові, які відображають ставлення батьків до дітей та їх поведінку: дієва любов (співчуття, повага, близькість); дистантне кохання (співчуття, повага, але велика дистанція в спілкуванні); ефективне співчуття (співчуття, близькість, але не повага); неприйняття (апатія, неповага, велика дистанція в спілкуванні); презирство (антипатія, неповага і низька дистанція в спілкуванні); переслідування (антипатія, повага, інтимність); неприйняття (антипатія, повага, далека відстань); поблажливе неприйняття (співчуття, неповага, велика дистанція) [7].

Поглиблений аналіз поставлених проблем здійснено Е.Г. Ейдемільером. Автор пропонує широку класифікацію стилів сімейного виховання, що по суті є способом передачі батьківських настанов [7, 58]:

1. Гіпопротекція: відсутність опіки та контролю за поведінкою, іноді аж до повної зневаги. Частіше це проявляється в недостатній увазі та турботі про фізичне та психічне благополуччя дитини, її справ, інтересів та турботи. При формальному контролі спостерігається прихована гіпопротекція, реальна відсутність тепла і турботи, що не реагує на життя дитини. Цей тип психопатичного розвитку дитини може бути зумовлений фрустрацією потреби в любові та причетності, емоційною неусвідомленістю дитини та неприйняттям у сімейному співтоваристві.

2. Домінуюча гіперпротекція: надмірна увага та турбота про дитину супроводжується дріб'язковим контролем, значною кількістю обмежень і заборон, що призводить до несаможитності, безініціативності, нерішучості та невміння захистити себе. Таке ставлення батьків викликає почуття протесту проти неповаги до свого «Я».

3. Природна надмірна опіка (потуральна гіперпротекція): виховання за типом «кумира сім'ї», задоволення всіх бажань дитини, надмірне заступництво та обожнювання, невиправдано висока вимогливість до дитини, нестримне бажання керувати, що супроводжується відсутністю наполегливості та опори на власні ресурси.

4. Емоційне відкидання (відторгнення): ігнорування потреб дитини, часто жорстоке поводження з нею. Приховане емоційне відторгнення виражається в глобальному невдоволенні дитиною, постійному відчутті батьків, що він не такий. Іноді воно маскується надмірною турботою і увагою, але проявляється роздратуванням, відсутністю щирості в спілкуванні, неусвідомленим бажанням уникати близьких контактів і час від часу знімати з себе «тяжкість».

3. Підвищена моральна відповідальність: вимоги безкомпромісної чесності, що не відповідає віку і реальним можливостям дитини, почуття обов'язку, порядності, покладення на дитину відповідальності за життя і благополуччя близьких, стійкі очікування великих успіхів у житті - все це природно супроводжується ігноруванням реальних потреб дитини, її власних інтересів і недостатнім урахуванням її психофізичних особливостей

На основі описаних стилів сімейного виховання формується особистість з певними настановами. Інструкції до дій, сформовані у взаємодії дітей і батьків, потім формують основу для вибору подружжя.

Батьківські настанови щодо виховання дітей — це готовність діяти тим чи іншим способом. Кожен з подружжя не тільки відображає дійсність, а й емоційно її переживає, розуміє і вживає певних заходів для інтеграції своїх потреб у психіку дитини. Настанови батьків за словами Р.В. Овчарова є одним із компонентів цілісної психологічної структури батьківства і включає когнітивний, емоційний і поведінковий компоненти. Когнітивний аспект стосується знань та уявлень про репродуктивну норму суспільства, розподіл батьківських ролей, містить реальний та ідеальний образ дитини. Емоційний компонент - це сукупність поглядів, суджень, оцінок, а також переважаючий емоційний фон щодо реалізації батьківських настанов і очікувань. Поведінковий аспект батьківських настанов реалізується в репродуктивній поведінці у відносинах між партнерами, по відношенню до батьків і в стилі сімейного виховання. У структурі батьківства виділяють батьківську позицію як систему батьківських настанов, очікувань і ставлення батьків до дитини [7, 59].

Проаналізувавши розглянуті теорії, ми виявили, що когнітивний, емоційний і поведінковий компоненти батьківських настанов впливають на вибір подружжя.

Важливим аспектом є вплив материнського ставлення на інтелектуальний розвиток дітей. Власова О.І. визначає, що наука про материнство базується на власному досвіді на стадії новонародженості.

Формування батьківської поведінки і настанов відбувається задовго до народження дитини. Початок розвитку майбутніх стосунків матері з дитиною закладається ще в утробі матері на основі перших емоційних конфліктів матері з плодом, а потім і з немовлям [1, 85].

С. Броді виділив чотири типи стосунків матері з дитиною. Матері першого типу легко й органічно пристосовуються до потреб дитини. Матері другого типу докладають свідомих зусиль, щоб адаптуватися до дитини. Матері третього типу не виявляють інтересу до дитини, а керуються лише почуттям обов'язку. Матері четвертого типу непослідовні і суперечливі, насилу розуміють потреби дитини [37].

Материнські стосунки, набуті в дитинстві, також впливають на формування особистості та її настанов, які в майбутньому можуть мати несвідомий вплив на вибір подружжя.

Сучасні науковці провели дослідження на вагітних жінках та їхніх чоловіках, щоб виявити ефективні та неефективні підсвідомі настанови, а також ключові детермінанти, придбані партнерами в їхніх батьківських сім'ях. І дійшли висновку, що такі настанови та детермінанти мають великий вплив на поточний стан свідомості, а отже, на можливість чи неможливість успішного зачаття та народження дитини [7, 60]. Насправді несвідомі батьківські настанови визначають особливості материнства.

Після теоретичного аналізу батьківських настанов ми визначили, який вплив на їх формування має соціальне середовище, попередній досвід, настанови референтних груп та індивідів. Крім того, в результаті дослідження батьківських настанов ми можемо виділити, такі їх ознаки: вони є стійкими утвореннями особистості, надають стійкість і спрямованість поведінці, є базовими уявленнями про світ і про себе і, очевидно, основою важливості життєвих рішень, особливо вибору одного з подружжя.

Тобто шляхом теоретичних досліджень встановлено, що стосунки з батьками мають вплив на формування настанов дитини, а також вплив інструкцій на спрямованість особистості, на прийняття нею важливих життєвих рішень.

РОЗДІЛ 2.

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ МАТЕРІ НА ФОРМУВАННЯ ОБРАЗУ МАЙБУТНЬОГО ПАРТНЕРА У ДОНЬКИ

2.1. Обґрунтування методик та процедура емпіричного дослідження

Провівши аналіз наукових теорій взаємовідносин в діаді «матір-донька», вплив батьківської родини та особливості настанов матері на формування образу майбутнього партнера, ми дійшли висновку, що всі перераховані чинники можуть суттєво впливати на доросле життя дівчини та вибудовування її сімейних відносин з партнером. Тому, вважаємо доцільним провести емпіричне дослідження серед студенток дівчат заочного відділення спеціальності психологія, та встановити чи є ці зв'язки і яким чином настанови матері впливають на формування образу майбутнього партнера у доньки.

Вибірку нашого дослідження склали 8 студенток-дівчата віком від 20 до 24 років, які виховувались повній сім'ї. Опитування проводилось в онлайн форматі через платформу Google forms в продовж червня 2023 року.

Підбір методичного матеріалу для емпіричного дослідження здійснювався з урахуванням розробок вітчизняних та зарубіжних психологів.

З розглянутих психологічних методів вивчення батьківсько-дитячих стосунків в діаді «мати-донька» та формування образу майбутнього партнера, нами було обрано дві методики, які можна було б використати в дослідженні, а саме опитувальники «Шкала сімейного оточення» (ШСО) та «Рольові очікування й домагання в шлюбі» (РОД).

1. *«Шкала сімейного оточення» [16]* призначена для оцінки соціального клімату у сім'ях усіх типів. Методику ШСО було адаптовано у 1985 році. Соціальний клімат сім'ї – це правила поведінки, що склалися у сім'ї і які впливають взаємовідносини в ній. Деякі сімейні правила

встановлюються відкрито, інші правила приховані, вони зазвичай виводяться з ситуацій, що повторюються, які відбуваються в сім'ї. Приховані правила дуже сильні, оскільки вони встановлюються негласно. Правила показують, що в сім'ї можна робити, а що не можна, що вважається добрим і поганим, тобто вони є елементом сімейної ідеології, який і формує соціальний клімат сім'ї. В основі ШСО лежить оригінальна методика Famil Environmental Skale (FES), запропонована Р.Х. Мусом в 1974 р. Основна увага тут приділяється виміру та опису:

- 1) відносин між членами сім'ї (показники відносин);
- 2) напрямками особистісного зростання, яким у сім'ї надається особливе значення (показники особистісного зростання);
- 3) основний організаційній структурі сім'ї (показники, що управляють сімейною системою);
- 4) порушення сімейних ролей між членами сім'ї.

«Шкала сімейного оточення» включає 10 шкал, кожна з яких представлена дев'ятьма пунктами, що стосуються характеристики сімейного оточення.

Опитувальник складає 90 тверджень. Респонденту треба вирішити, які з цих тверджень вірні щодо його сім'ї, які невірні.

Короткий опис шкал.

1) Показники відносин між членами сім'ї

1. *Згуртованість (С)*. Якою мірою члени сім'ї піклуються один про одного, допомагають один одному; виразність почуття власності до сім'ї.

2. *Експресивність (Е)*. Якою мірою у сім'ї дозволяється відкрито діяти та висловлювати свої почуття.

3. *Конфлікт (К-т)*. Наскільки відкритий вираз гніву, агресії та конфліктних взаємин у цілому притаманно сім'ї.

2) Показники особистісного зростання

4. *Незалежність (Н)*. Якою мірою члени сім'ї заохочуються до самоствердження, незалежності до самостійності в обдумуванні проблем та прийнятті рішень.

5. *Орієнтація досягнення (ОД)*. Якою мірою різним видам діяльності (навчанню, роботі та ін.) у сім'ї надають характер досягнення та змагання.

6. *Інтелектуально-культурна орієнтація (ІКО)*. Ступінь активності членів сім'ї у соціальній, інтелектуальній, культурній та політичній сферах діяльності.

7. *Орієнтація на активний відпочинок (ВАТ)*. Наскільки сім'ї властиві активний відпочинок та спорт.

8. *Морально аспекти (МА)*. Ступінь сімейної поваги до етичних та моральних цінностей та положень.

3) Показники управління системою

9. *Організація (О)*. Наскільки для сім'ї важливими є порядок і організованість (структурування сімейної діяльності, фінансове планування, ясність та визначеність сімейних правил та обов'язків).

10. *Контроль (К-л)*. Ступінь ієрархічності сімейної організації, ригідності сімейних правил та процедур, контролю членами сім'ї один одного.

Умовні критерії інтерпретації:

0-2 – низький показник;

3 – знижений показник;

4-6 – середній показник;

7 – підвищений показник;

8-9 – високий показник.

Дані показники відбивають абсолютну вираженість вимірюваних значень тестових шкал.

2. «Рольові очікування й домагання в шлюбі» (РОД) методика спрямована на вивчення уявлень подружжя про важливість сексуальних стосунків у сімейному житті, про особисту спільність подружжя, батьківські обов'язки, професійні інтереси кожного з подружжя, побутові послуги, моральну та емоційну підтримку та зовнішню привабливість партнера. Ці характеристики, що відображають основні функції сім'ї, утворюють шкалу сімейних цінностей. Крім того, дана методика дозволяє уточнити розуміння подружжям бажаного розподілу ролей між чоловіком і дружиною в реалізації сімейних функцій, об'єднаних шкалою рольових очікувань і прагнень. Результати методичного дослідження свідчать про ієрархію сімейних цінностей подружжя, що дозволяє зробити висновки про їх соціально-психологічну сумісність.

Діагностика соціально-психологічної сумісності шлюбу стає особливо актуальною в будь-який кризовий період, змістом якого є перебудова ролей подружжя.

Методика містить 36 тверджень у кожному варіанті (чоловічому та жіночому) і складається з 7 шкал. У нашому дослідженні ми використовуємо лише жіночу версію.

Респонденту пропонується самостійно ознайомитися з низкою тверджень, що відповідають його статі, і висловити своє ставлення до кожного твердження, використовуючи наступні варіанти відповіді: «Повністю згоден», «Загалом це так», «Це не зовсім так», " "Це неправильно".

Шкала сімейних цінностей:

1. Інтимно-сексуальна шкала;
2. Шкала особистісної ідентифікації з партнером;
3. Господарська побутова шкала;
4. Батьківсько-виховна шкала;
5. Шкала соціальної активності;
6. Емоційно-психотерапевтична шкала;
7. Шкала зовнішньої привабливості.

Мінімальна загальна оцінка за шкалою 0 балів, максимальна загальна оцінка за шкалою 9 балів.

Шкала оцінки стосунків представлена трьома категоріями:

низькі значення за шкалою – 0-3 бали;

середні оцінки за шкалою – 4-6 балів;

високі оцінки за шкалою – 7-9 балів.

3. Методика «Незакінчених речень» відноситься до класу проєктивних психологічних процедур і традиційно використовується в психодіагностиці для дослідження суб'єктивних переживань, очікувань, патологічних станів особистості, а також проблем міжособистісного сприйняття та взаємодії.

Запитання були розроблені автором роботи та науковим керівником, методика містять 20 незакінчених речень, що могли допомогти нам розібратися в міжсімейних стосунках матері та доньки.

Емпіричне дослідження проходило в декілька етапів:

Перший етап включав діагностику респондентів за опитувальником «Шкали сімейного оточення». Згідно з метою нашого дослідження ми розглядали відносини в діаді «мати-донька».

Другий етап складався з діагностики респондентів дівчат в «Рольових очікуваннях й домагання в шлюбі» (РОД).

Третій етап присвячений аналізу незакінчених речень респондентів, які були направлені на вияв образу майбутнього партнера.

Четвертий етап описання висновків по проведеним етапам емпіричного дослідження.

Розкривши методи, методика і процедуру дослідження можемо переходити до отриманих результатів та їх інтерпретації.

2.2. Результати емпіричного дослідження та їх інтерпретація

За усіма зазначеними шкалами опитувальника «Шкали сімейного оточення», ми отримали наступні результати представлені в таблиці 2.1. Де Р- зазначається «респондент», № 1...10 - визначає номер респондента.

Таблиця 2.1

Результати опитувальника «Шкали сімейного оточення»

Шкали		Респонденти							
		Р1	Р2	Р3	Р4	Р5	Р6	Р7	Р8
1	Згуртованість	8	4	7	8	5	3	9	7
2	Експресивність	4	7	4	3	7	7	3	4
3	Конфлікт	3	4	3	2	4	4	4	3
4	Незалежність	2	7	3	3	8	8	2	3
5	Орієнтація досягнення	7	7	8	7	9	9	9	8
6	Інтелектуально-культурна орієнтація	6	5	6	7	6	5	7	7
7	Орієнтація на активний відпочинок	5	7	3	6	7	6	5	5
8	Моральні аспекти	7	7	6	7	7	8	7	7
9	Організація	7	4	7	8	4	3	8	8
10	Контроль	9	2	8	8	3	2	8	8

За результатами отриманих даних за кожною шкалою опитувальника «Шкали сімейного оточення» ми можемо розібрати кожного респондента окремо:

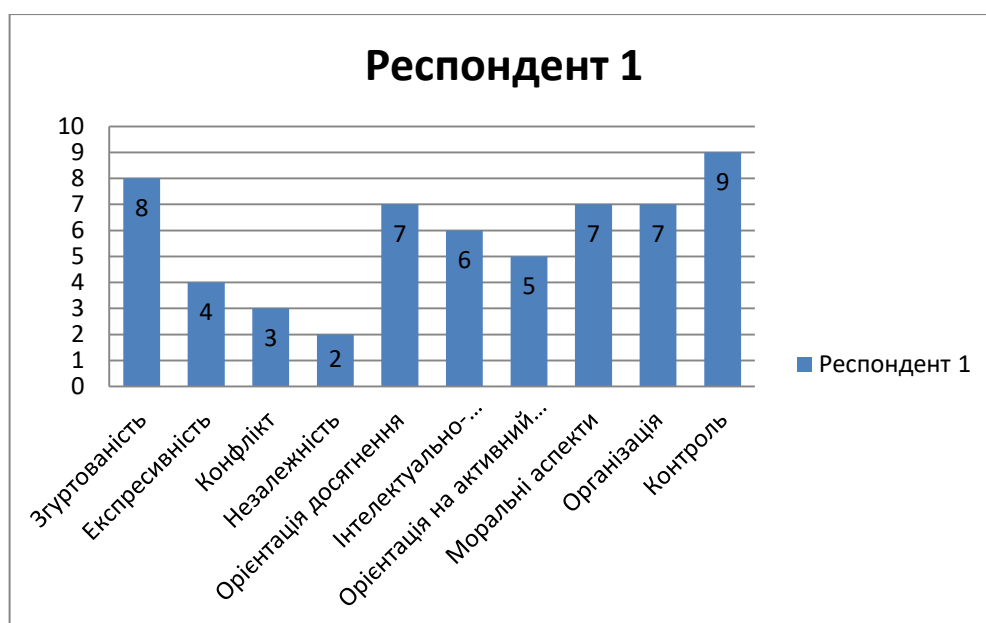

Рис. 2.1. Результати респондента №1 за опитувальником «ШСО»

За результатами рис. 2.1, ми бачимо, що у респондента №1 яскраво виражена шкала – **згуртованості**, це свідчить про те, що мати та донька піклуються один про одного, допомагають один одному.

Шкали: **орієнтація досягнення**, **моральні аспекти** та **організація** виражені на однаковому підвищеному показнику, це говорить про те, що мати орієнтована на навчання та досягнення доньки, сімейні правила та порядок є дуже важливими в їх сімейних відносинах.

Найвищий показник займає шкала **контролю** – це свідчить про контроль матері своєї доньки, та надмірну опіку. Всі інші шкали займають низький та понижений показник.

Низькі показники шкал **конфлікту**, **експресивності** та **незалежності** підкреслюють відсутність відкритого гніву, агресії в діаді донька-мати. Мати активно приймає участь в вирішенні проблем своєї доньки, впливає на її думку і придушує самостійність.

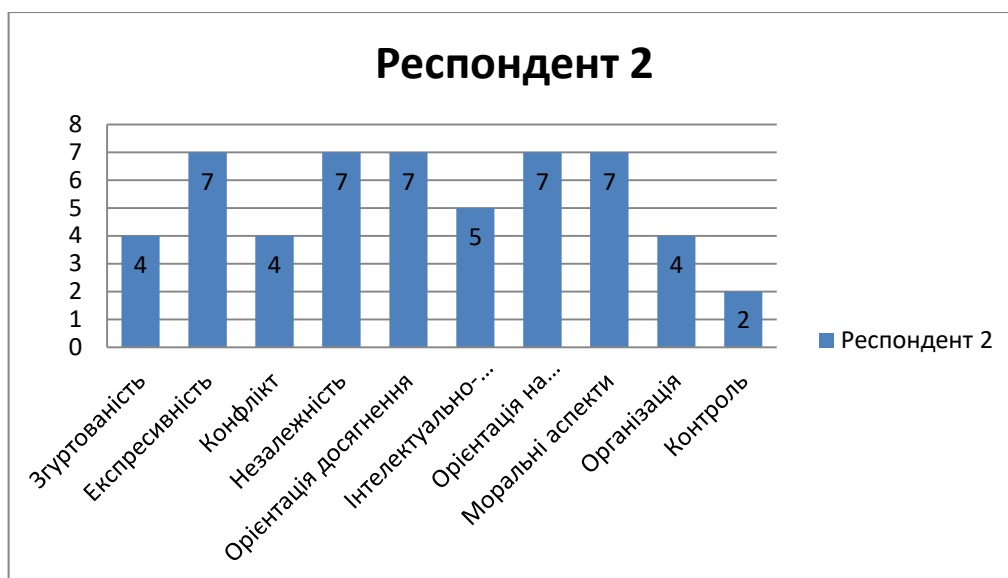

Рис. 2.2. Результати респондента №2 за опитувальником «ШСО»

За результатами рис. 2.2, ми бачимо, що у респондента №2 однаково виражені шкали підвищених показників – **експресивності, незалежності, орієнтації досягнення, орієнтації на активний відпочинок та моральні аспекти**, це свідчить про те, що мати та донька незалежні одна від одної. У кожного свої кордони, це підтверджується показниками середнього значення шкали згуртованості та конфлікту.

Найнижчий показник займає шкала **контролю** – це свідчить про ієрархічні відносини між матір'ю та донькою.

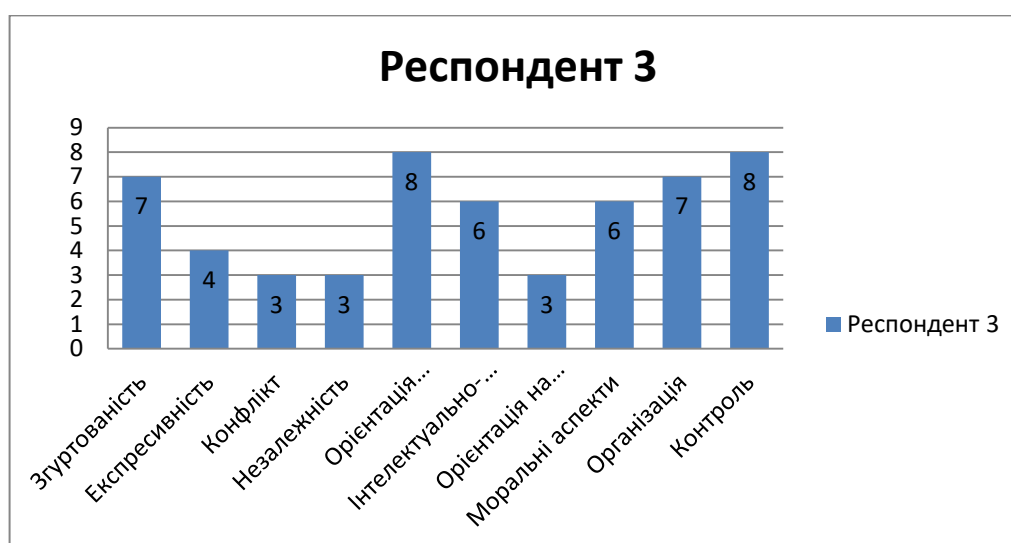

Рис. 2.3. Результати респондента №3 за опитувальником «ШСО»

За результатами рис. 2.3, ми бачимо, що у респондента №3 найвищими показниками є шкали – **згуртованість** та **контроль** - це свідчить про те, що мати та донька піклуються, допомагають одна одній, але є вираженість контролю матері сімейних правил та цінностей.

Шкали: **організація, орієнтація досягнення та моральні аспекти**, виражені майже на однаковому підвищеному показнику, це говорить про те, що мати орієнтована на навчання та досягнення доньки, в сім'ї між матір'ю та донькою встановлені правила порядку та організованість сімейної діяльності.

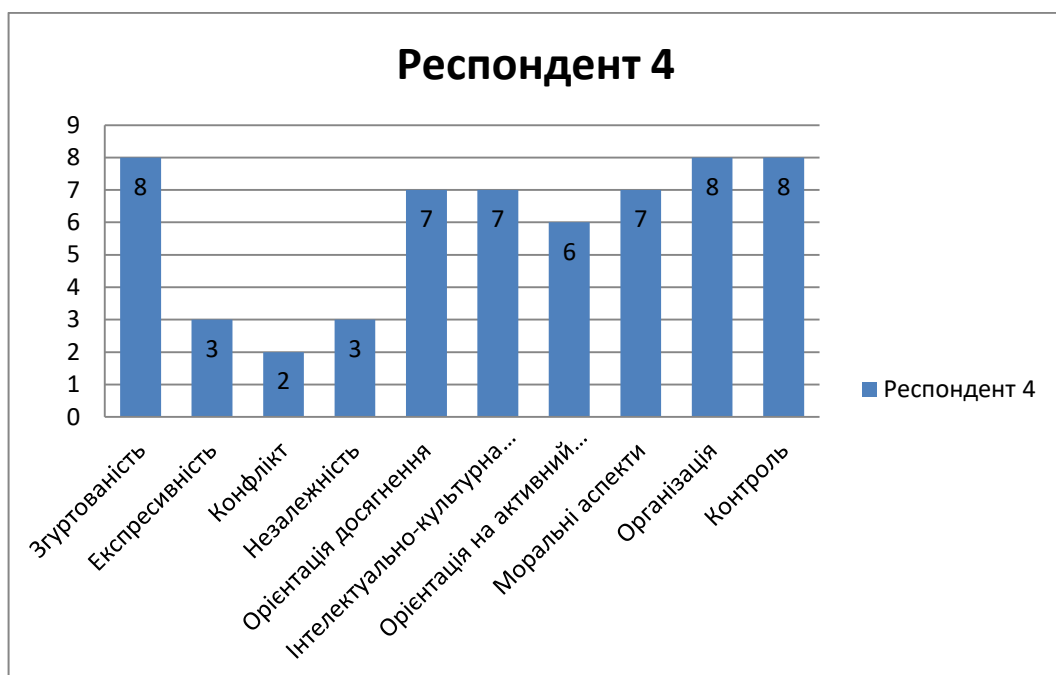

Рис. 2.4. Результати респондента №4 за опитувальником «ШСО»

За результатами рис. 2.4, ми бачимо, що у респондента №4 найвищими показниками є шкали – **згуртованості, організації та контролю**, це свідчить про в методиці незакінчених речень, зазначала, що матері та доньки, в сім'ї установлені правила, цінності та структура сімейної діяльності.

Низький показник враженості шкал **незалежності та експресивності** підтверджує, що мати приймає активну участь в прийнятті рішень та обговорення проблем доньки. Низький показник шкали **конфлікту**,

підтверджує ступінь довіри доньки до матері і те, що дівчина прислуховується до настанов матері.

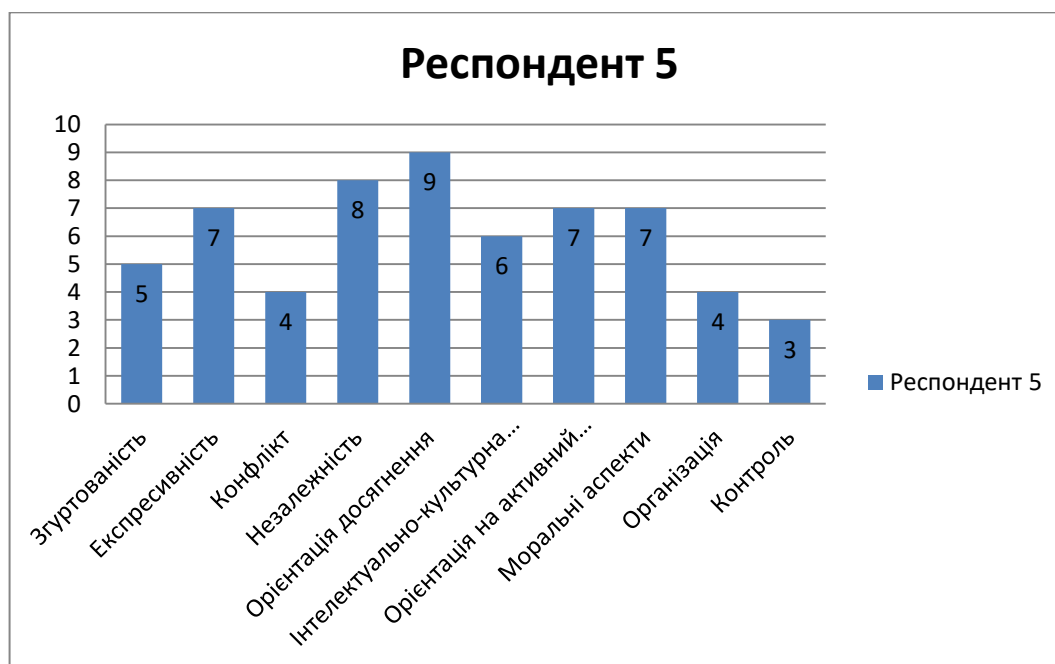

Рис. 2.5. Результати респондента №5 за опитувальником «ШСО»

За результатами рис. 2.5, ми бачимо, що у респондента №5 найвищий показник виражений у шкалах **незалежність** та **досягнення успіху** – це підтверджує повну незалежність доньки від матері, хоча середній показник шкали **згуртованість**, каже про допомогу одна одній і підтримку.

Шкала **експресивності** виражена на підвищеному рівні, що між матір'ю та донькою дозволяється відкрито діяти та висловлювати свої почуття без конфліктів та гніву, бо шкала **конфлікту** приближена до пониженого показника. Це можна пояснити тим, що мати приймає доньку дорослою, дає їй змогу розвиватися незалежною, самостійною. Ступінь сімейної поваги до етичних та **моральних цінностей** виражена на високому рівні.

Високі показники шкали **орієнтації на активний відпочинок** свідчать про те, що мати з донькою багато часу проводять разом, ходять на спорт та активно відпочивають.

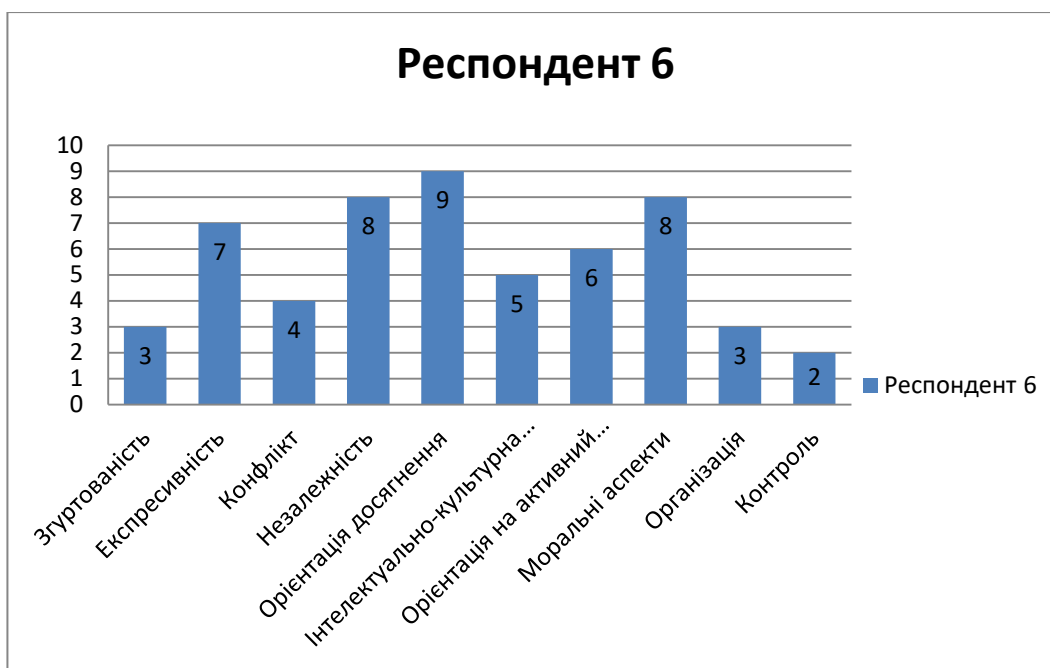

Рис. 2.6. Результати респондента №6 за опитувальником «ШСО»

За результатами рис. 2.6, ми бачимо, що у респондента №6 найвищі показники виявляються в шкалах **орієнтація досягнення** та **незалежності** – це свідчить про те, що донька націлена на навчальну та робочу діяльність, щоб бути самостійною та незалежною від матері. Високі показники шкали **моральних аспектів** та **експресивності** підтверджують повагу в сімейних стосунках, відкритість до прояву почуттів та висловлювання своєї думки.

Тобто, ми можемо сказати, що мати, відноситься до доньки, як до дорослої особистості, яка може самостійно приймати рішення та вирішувати проблеми. Низький рівень шкали **контролю** з боку матері, це повністю ототожнює.

Низькі показники за шкалою **конфлікту**, вказують на відсутність агресії, гніву та конфліктних стосунків між донькою та матір'ю.

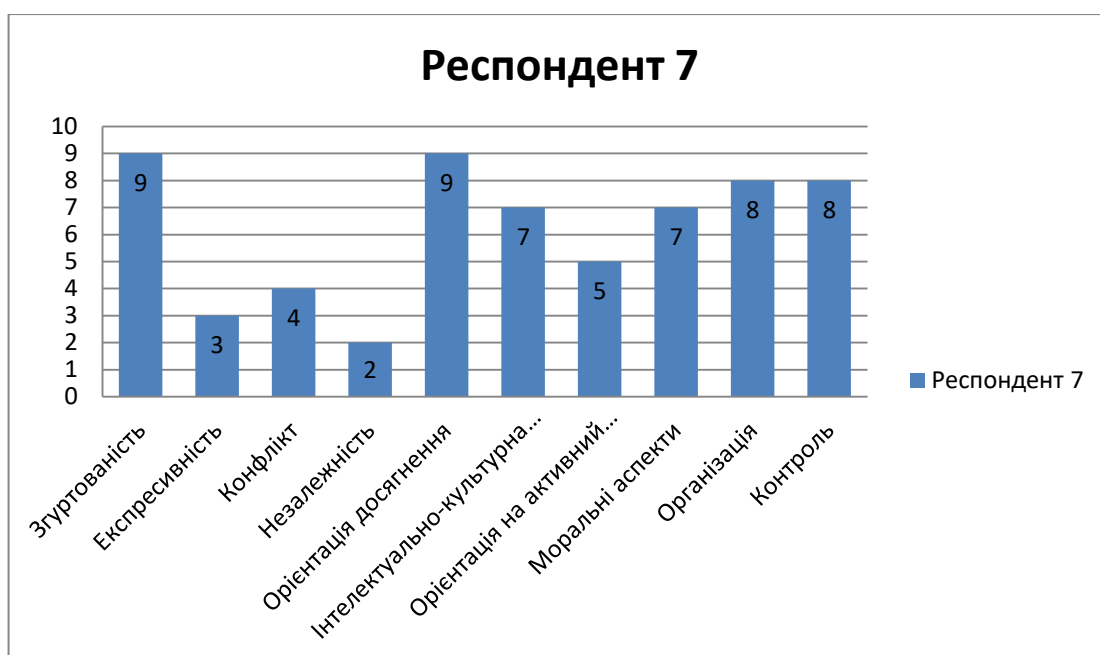

Рис. 2.7. Результати респондента №7 за опитувальником «ШСО»

За результатами рис. 2.7, ми бачимо, що у респондента №7 найвищі показники за шкалами **згуртованість** та **орієнтації досягнення** – це може проявлятися в тому, що у доньки проявляється повна емоційна прихильність до матері, яка її підтримує, допомагає та направляє в навчальній діяльності.

Високі показники за шкалами **організація**, **контроль** та **моральні аспекти**, говорять про те, що мати організовує структуру сімейної діяльності, встановлює правила та обов'язки, які доньку повністю влаштовують, бо шкала **незалежності** та **експресивності** займає понижений показник між всіма іншими шкалами.

Тут можна зауважити регідність доньки до сепарації від маминої опіки, підтримки та прийняття власної самостійності. Високі показники за шкалами **інтелектуально-культурної організації** та **моральні аспекти**, свідчать про те, що мати та донька дуже багато часу проводять разом, розвиваються в соціальній, інтелектуальній, культурній сферах діяльності, які знов таки організовує мати.

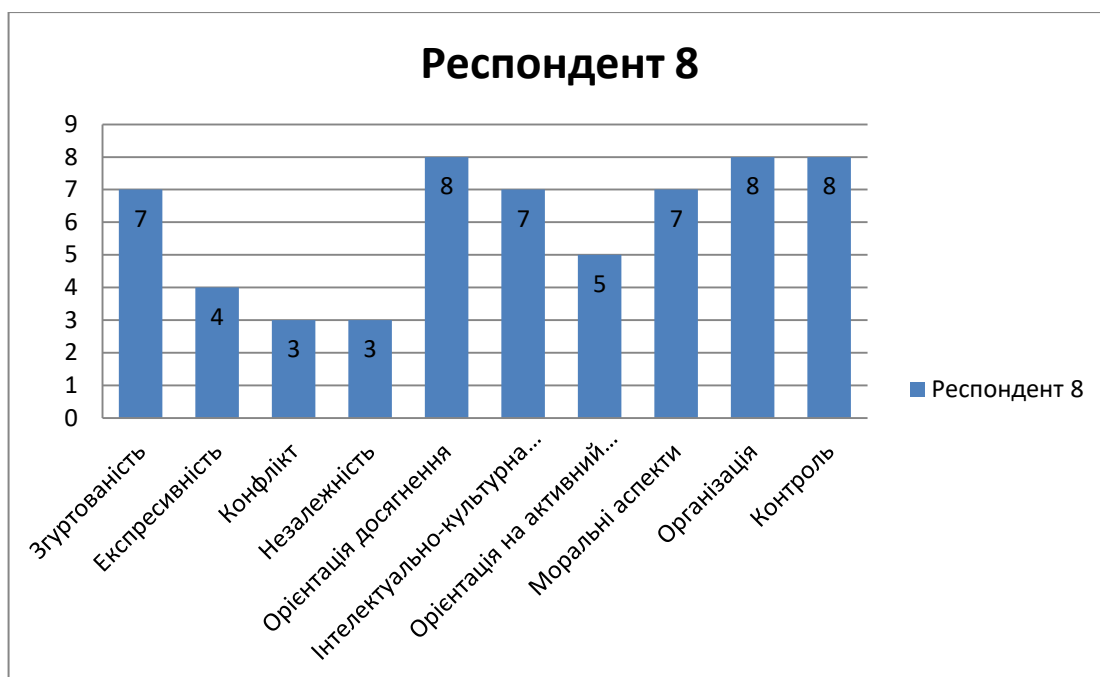

Рис. 2.8. Результати респондента №8 за опитувальником «ШСО»

За результатами рис. 2.8, ми бачимо, що у респондента №8 найвищий рівень показників за шкалами **орієнтація досягнення**, **організація** та **контроль**, це може визначатися структурою сімейної діяльності, контролем матері та визначення нею етичних та сімейних цінностей відносно доньки.

Високі показники за шкалою **згуртованості** та низькі показники за шкалами **конфлікт** та **незалежність**, підкреслюють повагу, підтримку, чуйність у відносинах між матір'ю та донькою, без прояву агресії та конфліктів. Скоріш за все, в цих стосунках, мати активно залучається до вирішення проблем своєї доньки та допомозі в прийнятті рішень, а дівчина в свою чергу може бути залежною від настанов матері, що підтверджується підвищеними показниками шкали **моральних аспектів**, як прояв поваги до люблячої людини.

Проаналізувавши всі отримані результати за кожним респондентом, ми можемо зробити висновки, що наша вибірка поділилась на дві групи:

Перша група це респонденти № 1, 3, 4, 7, 8 – які мають найвищі показники за шкалами **згуртованість** та **контроль**, що свідчить про емоційну прихильність, залежність та надмірну опіку матері над донькою, що

в свою чергу, знижує рівень прояву самостійності, незалежності та самоствердження доньки в таких відносинах.

Друга група респондентів № 2, 5, 6 отримали найвищі показники за шкалами **незалежність** та **експресивність**, що свідчить про самостійність, відкритість до висловлювання своєї думки з позиції доньки, яку мати вважає дорослою особистістю, і яка може вирішувати проблеми та приймати рішення самостійно без настанов матері.

Отримані результати першого етапу дозволяють перейти до другого етапу нашого емпіричного дослідження, який складався з діагностики респондентів дівчат в «Рольових очікуваннях й домагання в шлюбі» (РОД).

Таблиця 2.2.

**Результати опитувальника «Рольових очікуваннях й
домагання в шлюбі» (РОД)**

Шкали		Респонденти							
		P1	P2	P3	P4	P5	P6	P7	P8
1	Інтимно-сексуальна шкала	5	9	7	6	8	9	6	7
2	Шкала особистісної ідентифікації з партнером	8	6	7	8	5	4	8	9
3	Господарська побутова шкала	8	4	9	7	4	4	8	8
4	Батьківсько-виховна шкала	9	5	8	8	6	6	8	9
5	Шкала соціальної активності	6	7	5	6	8	9	4	5
6	Емоційно-психотерапевтична шкала	8	7	9	7	5	6	9	8
7	Шкала зовнішньої привабливості	6	7	8	7	8	8	7	8

За результатами отриманих даних за кожною шкалою опитувальника «Рольових очікуваннях й домагання в шлюбі» (РОД) ми можемо розібрати кожного респондента окремо:

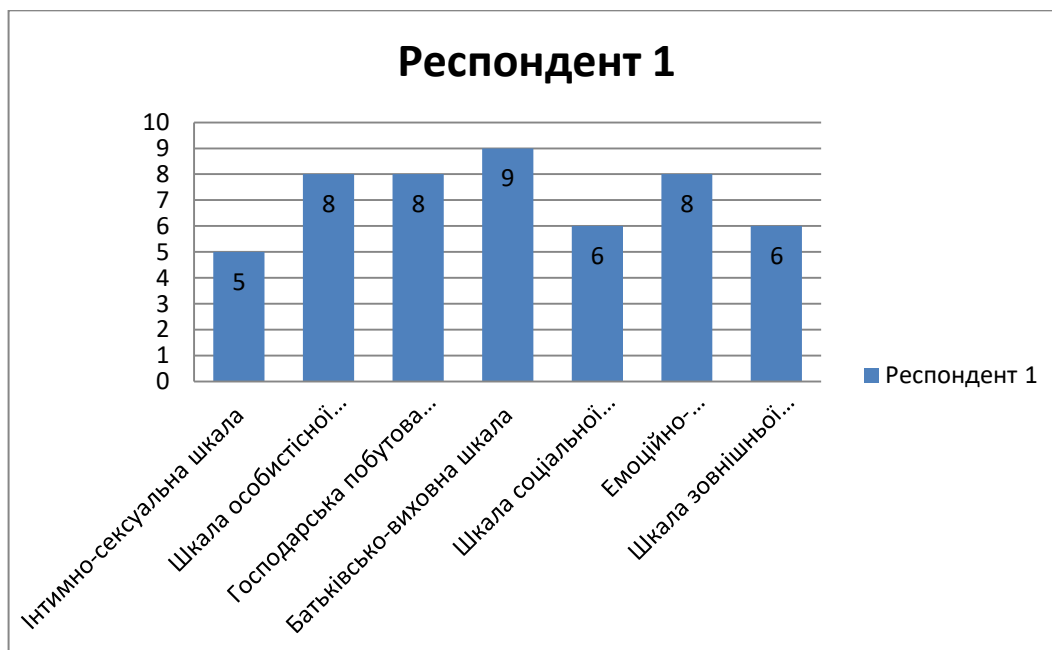

Рис. 2.9. Результати респондента №1 за опитувальником «РОД»

За результатами рис. 2.9, ми бачимо, що у респондента №1 найвищі оцінки визначають **батьківсько-виховну шкалу**, це говорить про те, що для дівчини є значущими батьківські функції, що для неї роль матері, це основна цінність, і мати концентрує життя сім'ї навколо себе.

Шкали **особистісної ідентифікації з партнером**, **господарська побутова шкала** та **емоційно-психотерапевтична шкала**, визначають високі оцінки і підкреслюють, що дівчина не прагне до особистої автономії, вона очікує від партнера вирішення побутових питань та націлена на те, що партнер візьме на себе роль емоційного лідера та емоційну підтримку.

Середні оцінки отримали шкали **інтимно-сексуальна** та **соціальна активність**, що підтверджуються, тим що емоційна складова та підтримка найважливіші в сім'ї, і що позасімейні стосунки не так важливі, як внутрішньо-сімейні.

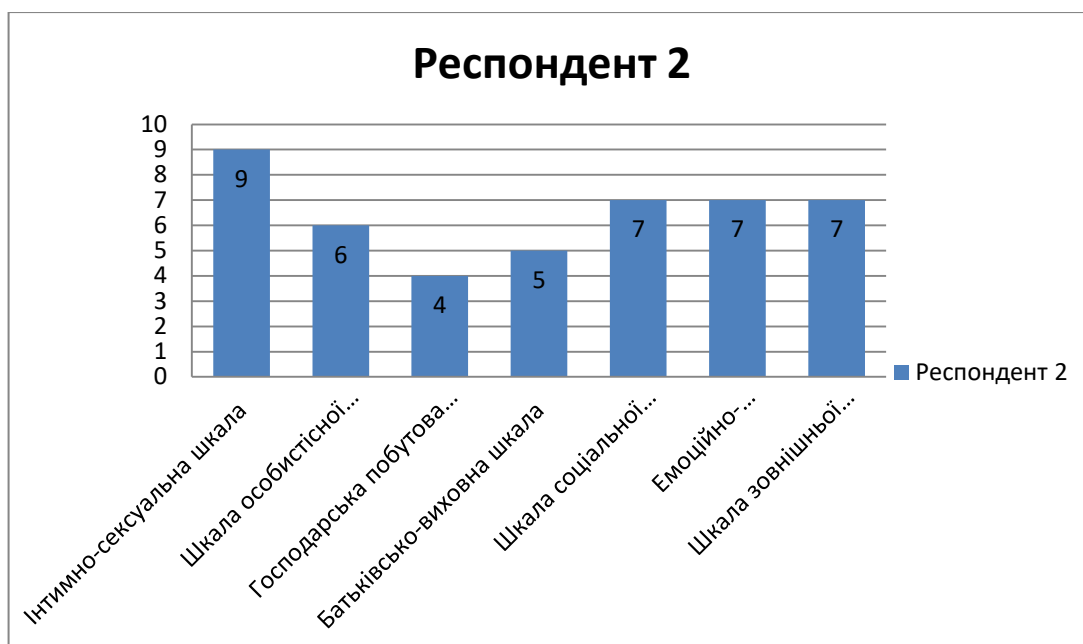

Рис. 2.10. Результати респондента №2 за опитувальником «РОД»

За результатами рис. 2.10, ми бачимо, що у респондента №2 найвищі оцінки отримала **інтимно-сексуальна шкала**, вона зазначає, що для дівчини сексуальна гармонія є дуже важливою складовою подружнього щастя.

Високі оцінки отримали шкали **соціальної активності, емоційно-психотерапевтичної та шкала зовнішньої привабливості**, тут можна підкреслити те, що у шлюбного партнера мають бути професійні інтереси і соціальна роль дуже важлива для сім'ї. Моральна та емоційна підтримка членів сім'ї, сприяє психологічному розвантаженню та стабілізації, а також зовнішність є показником «гарної сім'ї».

Шкали **особистісної ідентифікації з партнером та господарська побутова** отримали середні оцінки, що свідчить про те, що ці шкали не є ключовими в партнерських відносинах, але самореалізація та розподіл сімейних обов'язків мають бути визначені між майбутніми партнерами.

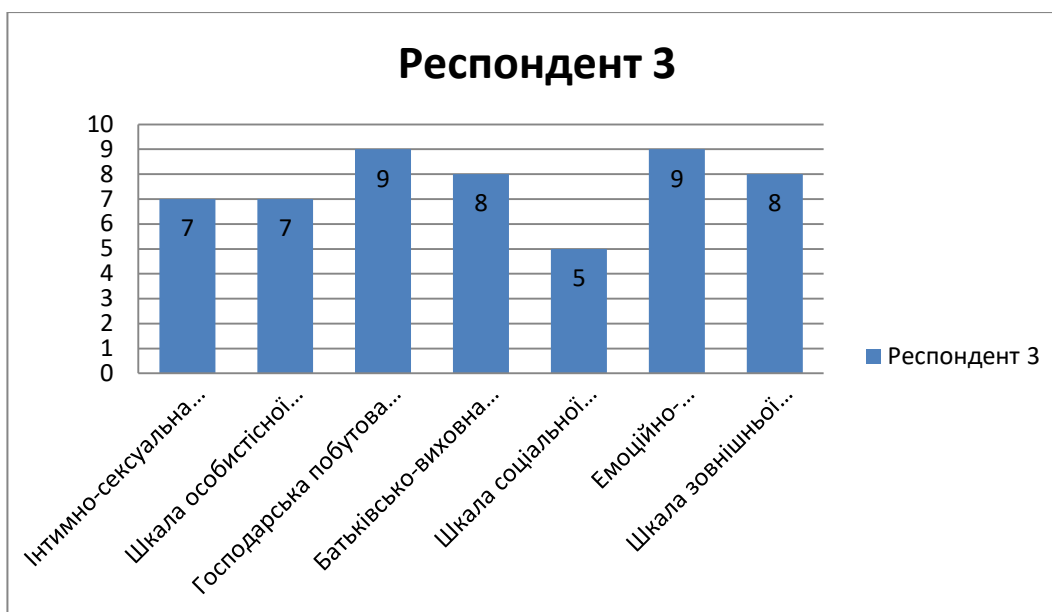

Рис. 2.11. Результати респондента №3 за опитувальником «РОД»

За результатами рис. 2.11, ми бачимо, що у респондента №3 найвищі оцінки набрали **господарська побутова шкала** та **емоційно-психотерапевтична шкала**, це свідчить про те, що для дівчини господарство і побутові навички партнера важливіші ніж **соціальна активність**, бо саме це шкала набрала середні оцінки. Також дівчина націлена на те, що партнер візьме на себе роль емоційного лідера сім'ї в корекції психологічного клімату.

Інтимно-сексуальна шкала та **шкала зовнішньої привабливості** набрали середні оцінки, що каже про те, що сексуальна гармонія є важливою передумовою подружнього щастя.

Середні оцінки за шкалою особистісної ідентифікації з партнером свідчать про ступінь спрямованості подружжя, і вона повинна бути більше спрямована на професійні інтереси, чоловік повинен грати активну соціальну роль. Високі оцінки **батьківсько-виховної шкали**, зазначають, що важливішою для дружини є роль матері, і вона вважає батьківство центральною цінністю, яка обертає життя сім'ї навколо неї.

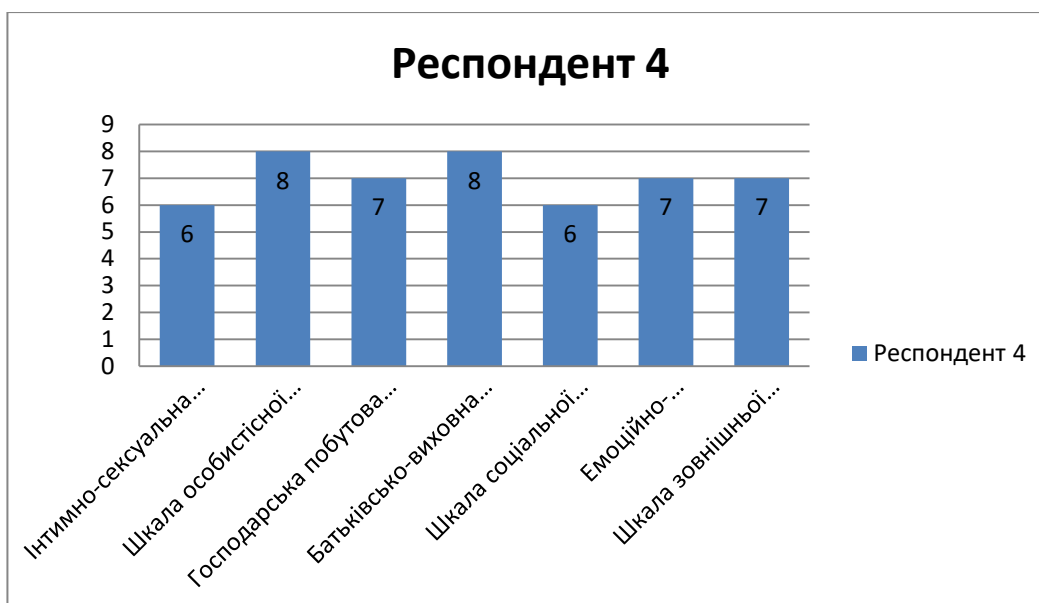

Рис. 2.12. Результати респондента №4 за опитувальником «РОД»

За результатами рис. 2.12, ми бачимо, що у респондента №4 найвищі оцінки набрали **батьківсько-виховна шкала** та **шкала особистісної ідентифікації з партнером**, це може говорити про те, що дівчина ідентифікує себе в ролі матері та берегині сімейного вогнища.

Шкала **соціальної активності** підтверджує, те, що дівчина спрямована на розвиток сім'ї, а **емоційно-психотерапевтична** шкала, говорить про те, що шлюб для дівчини визначає середовище, що сприяє психологічній розслабленості та стабілізації.

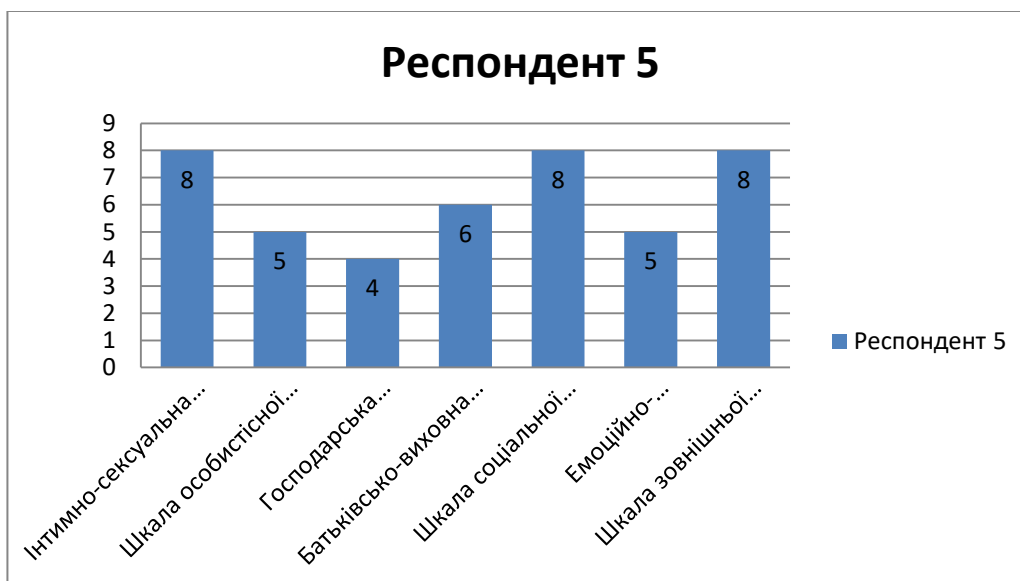

Рис. 2.13. Результати респондента №5 за опитувальником «РОД»

За результатами рис. 2.13, ми бачимо, що у респондента №5 найвищі бали отримані за **інтимно-сексуальною шкалою** та **шкалою зовнішньої привабливості**, це свідчить що дівчина хоче бачити поряд з собою гарного статнього чоловіка, а інтимні відносини є важливою умовою зближення партнерів.

Шкала соціальної активності, яка набрала високі бали, говорить про те, що дівчина хоче бути реалізованою та успішною, тому від партнера вона буде вимагати високої професійної орієнтації, що буде підтверджувати його мужність та успішність.

Найнижчі оцінки набрала **батьківсько-виховна шкала**, це підтверджує, те що дівчина покладає на себе народження та виховання дітей, як продовження сім'ї, але господарсько-побутові ролі не є її основною направленістю, ці функції може виконувати як чоловік так і дружина рівноправно, що підтверджується низькими оцінками за **господарсько побутовою шкалою**.

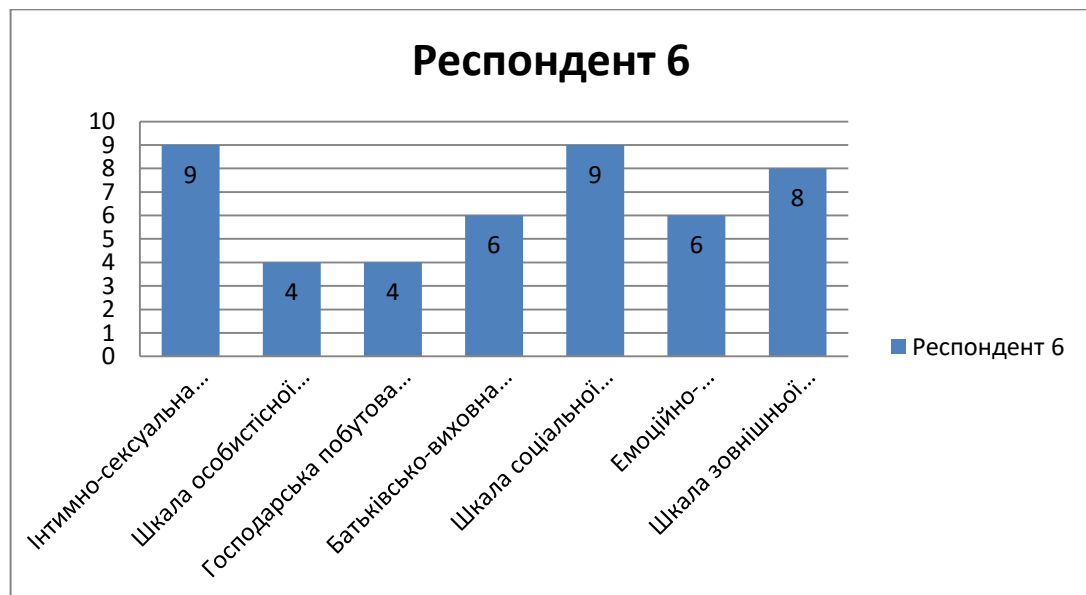

Рис. 2.14. Результати респондента №6 за опитувальником «РОД»

За результатами рис. 2.14, ми бачимо, що у респондента №6 найвищі оцінки отримали шкали **інтимно-сексуальна**, **зовнішня привабливість** та **соціальна активність**, це говорить про те, що емоційно-інтимні стосунки

дуже важливі для дівчини в її сімейних відносинах, це сприяє зближенню та становленню довірливих відносин з партнером. Зовнішня привабливість тільки підсилює сексуальний потяг до майбутнього чоловіка, а його соціальна активність підкреслює його значимість в суспільстві та чоловічу харизму.

Середні бали за **емоційно-психотерапевтичною шкалою** говорять про те, що дівчина не згодна переймати на себе роль емоційного лідера сім'ї в корекції психологічного клімату, це є обов'язковим для кожного партнера підтримувати один одного.

Низькі оцінки за **господарсько побутовою шкалою** та **батьківсько-виховною шкалою**, говорять про рівноправний розподіл домашніх обов'язків, та визначення ролі кожного партнера у сімейній взаємодії.

Рис. 2.15. Результати респондента №7 за опитувальником «РОД»

За результатами рис. 2.15, ми бачимо, що у респондента №7 найвищі бали отримала **емоційно-психотерапевтична** шкала, це свідчить про те, що для дівчини є дуже важливим встановлення емоційно-позитивного клімату в її сім'ї, підтримка та взаємодопомога є невід'ємною функцією шлюбу. Це також підтверджується високими балами за шкалою **особистісної ідентифікації з партнером**.

Високі бали за **батьківсько-виховною шкалою** та **господарсько побутової шкали**, говорять про те, що дівчина готова виховувати дітей та брати всі сімейні обов'язки на себе, тим самим реалізовувати себе в сімейних та материнських функціях. Це підтверджується низькими оцінками за шкалою **соціальної активності**.

Інтимно-сексуальна шкала та **зовнішня привабливість** відіграють другорядну роль в сім'ї, це виражено низькими балами за цими шкалами, головне для дівчини встановити довірливі стосунки та емоційну підтримку один одного.

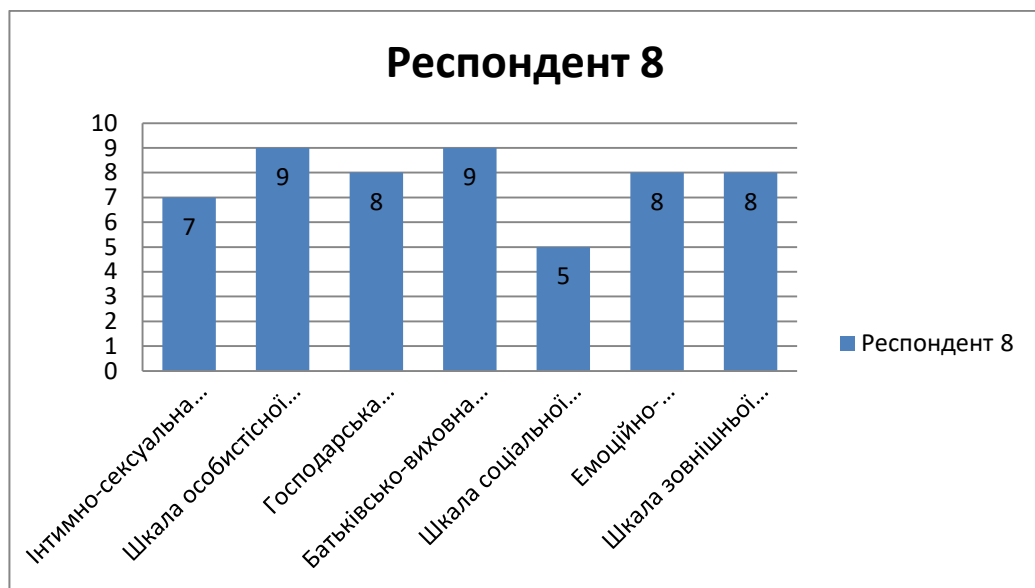

Рис. 2.16. Результати респондента №8 за опитувальником «РОД»

За результатами рис. 2.16, ми бачимо, що у респондента №8 найбільше виражена **шкала особистісної ідентифікації з партнером** та **батьківсько-виховна шкала**, це може свідчити про те, що для дівчини більше значення має роль матері, вона ототожнює себе з нею, та вважає батьківство головною цінністю життя родини, а від чоловіка очікує підтримку ціннісних інтересів, потреб та проведення сімейного дозвілля. Це підтверджується високими балами за **емоційно-психотерапевтичною шкалою** та **господарсько побутової шкали**, тобто підтримка та взаємодопомога в вирішуванні побутових проблем та розподілі сімейних обов'язків.

Шкала **соціальної активності** набрала середні оцінки, бо дівчина націлена реалізувати себе в сім'ї та сімейних відносинах.

Інтимно-сексуальна шкала та **шкала зовнішньої привабливості** набрали середні оцінки, це пояснюється засобом зближення та підтримки емоційно-сексуального фону між подружжям.

Проаналізувавши кожного респондента нашого дослідження за методикою «Рольових очікувань й домагання в шлюбі» (РОД) ми можемо перейти до третього етапу присвячений аналізу незакінчених речень респондентів, які були направлені на вияв образу майбутнього партнера.

Респондент №1 в методиці незакінчених речень, зауважувала, що вони з мамою дуже близькі і вона хоче сім'ю, яка буде її підтримувати, допомагати. Також дівчина підкреслювала, що спирається на думку та поради матері.

Якщо проаналізувати отримані дані за методикою «Шкали сімейного оточення», то відповіді дівчини на незакінчені речення, повністю підтверджується шкалою згуртованості та контролю в діаді «донька-матір».

Що стосується методики «Рольових очікувань й домагання в шлюбі», то дівчина найбільше визначає батьківсько-виховну шкалу, це говорить про те, що для неї є значущими батьківські функції. Роль матері, це основна цінність, і мати концентрує життя сім'ї навколо себе.

Можемо зробити висновок, що у респондента №1, яскраво виражена емоційна прихильність в діаді «донька-мати» з повним перенесенням рольових очікувань взаємодії з партнером, як з матір'ю.

Респондент №2 в методиці незакінчених речень, зазначала, що вона не хоче залежати від батьківської сім'ї, вона хоче бути самостійною, хоче щоб її майбутній партнер був гарний, привабливий, щоб в нього була високооплачуема робота.

Якщо проаналізувати отримані дані за методикою «Шкали сімейного оточення», то найбільш виражені шкали експресивність та незалежність, що повністю підтверджує отримані данні за методикою незакінчених речень.

Що стосується опитувальника «Рольових очікуваннях й домагання в шлюбі», то найвищі оцінки отримала інтимно-сексуальна шкала, дівчина зазначає, що для неї сексуальна гармонія є дуже важливою складовою подружнього щастя.

Можемо зробити висновок, що у респондента №2 та її матір'ю, встановлені ієрархічні відносини, що дівчина незалежна від думки мами та від її настанов при виборі шлюбного партнера.

Респондент №3 в методиці незакінчених речень, зазначала, що вони з мамою підтримують та в усьому допомагають одна одній, мама є її подружка до якої вона прислухається, але вона б хотіла менше контролю від матері, трішки більше самостійності. Також, зазначала, що в свою сім'ю хоче перенести сімейні цінності та правила, до яких її привчала мати.

Це підтверджується опитувальником «Шкали сімейного оточення» в якій найвищими показниками є шкали – згуртованість та контроль.

Якщо проаналізувати отримані дані за опитувальником «Рольових очікуваннях й домагання в шлюбі», найвищі оцінки набрали господарська побутова шкала та емоційно-психотерапевтична шкала, дівчина націлена на те, що партнер візьме на себе роль емоційного лідера сім'ї в корекції психологічного клімату, тобто те, що робить мати по відношенню до доньки.

Можемо зробити висновок, що у респондента №3, яскраво виражена емоційна прихильність в діаді «донька-мати» з повним перенесенням рольових очікувань взаємодії з партнером, як з матір'ю.

Респондент №4 в методиці незакінчених речень, зазначала, що в її сім'ї правила, цінності та структуру сімейної діяльності встановлює мама. Також дівчина зазначала, що мама має життєвий досвід, тому дуже важливо прислухатися до її порад та настанов, і що це допоможе їй бути щасливою в своїй родині.

Це підтверджується опитувальником «Шкали сімейного оточення» в якій найвищими показниками є шкали – згуртованості, організації та контролю, та низьким показником шкали конфлікту в діаді «донька-мати».

Якщо проаналізувати отримані дані за опитувальника «Рольових очікуваннях й домагання в шлюбі», то найвищі оцінки набрали батьківсько-виховна шкала та шкала особистісної ідентифікації з партнером, це може говорити про те, що дівчина ідентифікує себе в ролі матері та берегині сімейного вогнища.

Можемо зробити висновок, що у респондента №4, яскраво виражена емоційна прихильність в діаді «донька-мати» з повним перенесенням рольових очікувань взаємодії з партнером, як з матір'ю.

Респондент №5 в методиці незакінчених речень, зазначала, що у них з мамою гарні, емоційно близькі стосунки, але вона вже доросла, щоб приймати самостійні рішення, вирішувати свої проблеми та обирати майбутнього партнера. Їй подобається як мама змогла вибудувати їх стосунки, і що деякі правила виховання та взаємовідносин вона б хотіла перенести в свою сім'ю.

Такі висловлювання дівчини, повністю підтверджуються опитувальником «Шкали сімейного оточення» в якому найвищий показник виражений у шкалах незалежність та досягнення успіху – це підтверджує повну незалежність доньки від матері, хоча середній показник шкали згуртованість, каже про допомогу одна одній і підтримку.

Якщо проаналізувати отримані дані за опитувальника «Рольових очікуваннях й домагання в шлюбі», то найвищі оцінки отримали інтимно-сексуальна шкала та шкала зовнішньої привабливості, це свідчить що дівчина хоче бачити поряд з собою гарного статнього чоловіка, а інтимні відносини є важливою умовою зближення партнерів.

Можемо зробити висновок, що у респондента №5 та її матір'ю, встановлені хороші, доброзичливі стосунки, але дівчина не переймає настанови матері, щодо дітей і вибору партнера, так як вона самостійна і націлена на професійну реалізацію і хоче щоб поряд був професійно-орієнтований чоловік.

Респондент №6 в методиці незакінчених речень, зазначала, що вона повністю незалежна від матері, що в їх відносинах встановлені певні кордони, підтримується повага та відкритість, але мати не дає рекомендації як жити, з ким зустрічатися та з ким спілкуватися. Поки дівчина не націлена на створення повноцінної сім'ї та народження дітей, тому що хоче побудувати кар'єру, але не відштовхує думки, щоб поряд був чоловік, який би її підтримував.

Такі висловлювання дівчини, повністю підтверджуються опитувальником «Шкали сімейного оточення» в якому найвищі показники виявляються в шкалах орієнтація досягнення та незалежності – це свідчить про те, що донька націлена на навчальну та робочу діяльність, щоб бути самостійною та незалежною від матері. Шкали моральних аспектів та експресивності підтверджують повагу в сімейних стосунках, відкритість до прояву почуттів та висловлювання своєї думки в діаді «донька-мати».

Якщо проаналізувати отримані дані за опитувальника «Рольових очікувань й домагання в шлюбі», то найвищі оцінки отримали шкали інтимно-сексуальна, зовнішня привабливість та соціальна активність, це говорить про те, що емоційно-інтимні стосунки дуже важливі для дівчини в її сімейних відносинах, це сприяє зближенню та становленню довірливих відносин з партнером. Зовнішня привабливість тільки підсулює сексуальний потяг до майбутнього чоловіка, а його соціальна активність підкреслює його значимість в суспільстві та чоловічу харизму.

Можемо зробити висновок, що у респондента №6 та її матір'ю, встановлені певні кордони, підтримується повага та відкритість, але ніхто не дає рекомендації як жити, та з ким будувати сімейні відносини. Дівчина незалежна від настанов та правил з боку матері.

Респондент №7 в методиці незакінчених речень, зазначала, що мама є її підтримкою та опорою, вони все обговорюють, вирішують та роблять разом. Мама хоче щоб вона мала гарну освіту, щоб в майбутньому

працювати на керуючій посаді. Дівчина підкреслює, що мама поганого для неї не порадить, тому що вона її сонечко та всесвіт.

Такі висловлювання дівчини, повністю підтверджуються опитувальником «Шкали сімейного оточення» в якому зазначаються найвищі показники за шкалами згуртованість та орієнтації досягнення – це може проявлятися в тому, що у доньки проявляється повна емоційна прихильність до матері, яка її підтримує, допомагає та направляє в навчальній діяльності.

Якщо проаналізувати отримані дані за опитувальника «Рольових очікувань й домагання в шлюбі», то найвищі бали отримала емоційно-психотерапевтична шкала, для дівчини є дуже важливим встановлення емоційно-позитивного клімату в її сім'ї, підтримка та взаємодопомога є невід'ємною функцією шлюбу. Це також підтверджується високими балами за шкалою особистісної ідентифікації з партнером.

Можемо зробити висновок, що у респондента №7, яскраво виражена емоційна прихильність в діаді «донька-мати» з повним перенесенням рольових очікувань взаємодії з партнером, як з матір'ю.

Респондент №8 в методиці незакінчених речень, зазначала що між нею та матір немає таємниць, мама в усьому їй допомагає, але вона б хотіла більше свободи та самостійності. Вона дуже любить свою матір та завжди прислуховується до її порад та настанов.

Такі висловлювання дівчини, повністю підтверджуються опитувальником «Шкали сімейного оточення» в якому виражені високі показники за шкалою згуртованості та низькі показники за шкалами конфлікт та незалежність, такі данні підкреслюють повагу, підтримку, чуйність у відносинах між матір'ю та донькою, без прояву агресії та конфліктів. Дівчина є залежною від настанов матері, що підтверджується підвищеними показниками шкали моральних аспектів.

Якщо проаналізувати отримані дані за опитувальника «Рольових очікувань й домагання в шлюбі», то найбільше виражена шкала особистісної ідентифікації з партнером та батьківсько-виховна шкала, це

може свідчити про те, що для дівчини велике значення має роль матері, вона ототожнює себе з нею, та вважає батьківство головною цінністю життя родини, а від чоловіка очікує підтримку ціннісних інтересів, потреб та проведення сімейного дозвілля.

Можемо зробити висновок, що у респондента №8, яскраво виражена емоційна прихильність в діаді «донька-мати» з повним перенесенням рольових очікувань взаємодії з партнером, як з матір'ю.

Проаналізувавши всі отримані результати респондентів нашого емпіричного дослідження можемо зробити загальний висновок, що респонденти № 2, 5, 6 незалежні від матері, вони самостійні, та націлені на професійну кар'єру. В діаді «донька-матір» у цієї групи респондентів не виявляється настанови та значний вплив матері на доньку, що в свою чергу не підтверджується рольовими очікуваннями доньки, щодо схожості відносин між нею та матір'ю на майбутні відносини між нею та партнером.

Респонденти № 1, 3, 4, 7, 8, дуже близькі та згуртовані у відношеннях з матір'ю, вони зазначають, що мати є для них авторитетом, що вона поганого не порадить, тому вони прислухаються до її настанов і життєвого досвіду. Тому у цієї групи респондентів яскраво виражена емоційна прихильність в діаді «донька-мати», яка прямо корелює з повним перенесенням рольових очікувань взаємодії доньки з партнером.

У свою чергу спираючись на висновки, можемо зазначити, що гіпотеза нашого дослідження повністю підтвердилась.

ВИСНОВКИ

Дитячо-батьківські стосунки – складний психологічний феномен, який є результатом культурно-історичного розвитку людини. Це досить мінливе явище, на яке впливають соціальні норми та цінності. Відносини з батьками є основою всіх інших соціальних зв'язків, які дитина повинна будувати та створювати. З цієї причини вивченню їх психологічного змісту та впливу на процес психічного розвитку дитини присвячено багато вітчизняних і зарубіжних, класичних і сучасних досліджень.

Проаналізовані нами теорії, дають змогу виокремити три теоретично різні психоаналітичні погляди, що характеризують стосунків в діаді «мати-донька». Кожна з цих теорій пропонує чудові перспективи, але продовжує розширювати свою емпіричну доказову базу та додавати нові теоретичні положення. Крім того, кожна з цих теорій по-різному оцінює процес розлуки у стосунках між матір'ю та донькою та її наслідків.

Кожна з проаналізованих нами теоретичних концепцій достатньо теоретично розроблена та емпірично підтверджена. Тому можна вважати, що з певної теоретичної точки зору їх можна розглядати як доповнюючі одна одну та більш цілісне відображення природи стосунків в діаді «мати-донька». Тема власної самостійності та незалежності у стосунках з матір'ю має значне особистісне значення в досвіді дівчат, хоча кожна з них по-своєму вирішує проблеми залежності, незалежності та ідентифікації з матір'ю. Виходячи з ідей Дж. Міллер та її колег, можна припустити, що особливим чинником успішної сепарації дівчат буде якість емоційного реагування матері та переживання донькою постійних стосунків з матір'ю. Як зазначає Н. Чодороу, що дівчата ніколи не досягають такого ж рівня автономії та цілісності меж Я, як хлопчики, вони чітко відрізнятимуться один від одного за цими ознаками. Деякі характеризуватимуться сильною залежністю та

тенденцією до злиття, а інші будуть характеризуватися досягненням автономії та підтримкою цілісних меж себе в більшості життєвих ситуацій.

Також зазначимо, що основну перешкоду на шляху досягнення жінкою психологічної зрілості автори вбачають у досвіді ранніх доєдипових стосунків з матір'ю. Тому відхід від ранньої моделі стосунків з матір'ю стає основною передумовою їхнього психологічного дозрівання. Вважається, що основними патогенно-регресивними факторами розвитку доньок є близькість і взаємна ідентифікація з матір'ю, які не припиняються, а продовжуються з незмінною емоційною інтенсивністю і змістом.

Як видно з викладеного вище теоретичного огляду, зібрано великий емпіричний матеріал, який вивчає зв'язок індивідуальних особливостей ставлення до матері (стиль виховання, настирливість, контроль, емоційна складова спілкування, психологічна диференціація та ін.) і дорослішання дівчат. З цього ми можемо зробити ряд висновків: автономії доньки сприяє позитивна материнська емоційна реакція та підтримка стабільних, безперервних стосунків з матір'ю; а також, здатність матері регулювати, та контролювати життєдіяльність доньки, сприяючи тим самим заохочення її до самоконтролю та саморегуляції. Іншим важливим фактором є здатність матері сприймати доньку як психологічно диференційовану істоту від себе. В іншому випадку материнські установки починають чинити деструктивний вплив, що особливо позначається на зниженні показників соціально-психологічної адаптації та емоційного благополуччя дівчат.

Сім'я забезпечує два важливі моменти – власний приклад батьків для наслідування і якість їх виховного впливу на дітей. Діти сприймають від батьків зразок поведінки, неусвідомлені реакції, всілякі позитивні чи негативні звички та істотні характеристики моделі подружніх стосунків. Виходячи з концепції дублювання батьківських якостей, індивід засвоює чоловічі та жіночі ролі та прагне несвідомо застосовувати модель батьківських стосунків у сім'ї, незалежно від того, подобається йому це чи ні.

Принципами ідентифікації дитини з батьками є компетентність, турбота батьків, емоційний інтимний зв'язок з ними, соціальна влада над дитиною, престиж батьків, інтенсивність спілкування дитини з дорослим. Тому, якщо дочка незадоволена спілкуванням з матір'ю, фемінна поведінка матері не визнається близькими, а її гендерна роль непослідовна, можна очікувати деформації в засвоєнні дівчинкою жіночої гендерної ролі.

Психологічна настанова - це первинна неусвідомлена реакція на ситуацію, в якій людина усвідомлює і вирішує проблеми, що забезпечують готовність здійснювати певну діяльність для задоволення власних потреб.

Батьківські настанови виконують своєрідну регулятивну функцію і визначає характер поведінки при прийнятті рішень. Настанови, що формуються в процесі батьківсько-дитячих стосунків, включають світогляд, емоційне ставлення та готовність діяти. Тобто є основою, на якій відбуваються вибори чи ні. Незважаючи на подібність за змістом і структурою, поняття настанови відрізняється від поняття атитюду. Настанови - це, так би мовити, несвідомі сприйняття і готовність діяти. Атитюди, також існують на свідомому рівні і є станом, що передує поведінці.

Існують різноманітні періодизації батьківських настанов, позицій і ставлень до дитини, які згодом впливають на вибір подружжя. Важливим аспектом є вплив материнського ставлення на інтелектуальний розвиток дітей. Материнські стосунки, набуті в дитинстві, також впливають на формування особистості та її настанов, які в майбутньому можуть мати несвідомий вплив на вибір подружжя.

Тобто шляхом теоретичних досліджень встановлено, що стосунки з батьками мають вплив на формування настанов дитини, а також вплив інструкцій на спрямованість особистості, на прийняття нею важливих життєвих рішень.

Провівши аналіз наукових теорій взаємовідносин в діаді «матір-донька», вплив батьківської родини та особливості настанов матері на формування образу майбутнього партнера, ми дійшли висновку, що всі

перераховані чинники можуть суттєво впливати на доросле життя дівчини та побудовування її сімейних відносин з партнером. Тому, наступним етапом нашого дослідження було провести емпіричне дослідження серед студенток дівчат заочного відділення спеціальності психологія, та встановити чи є ці зв'язки і яким чином настанови матері впливають на формування образу майбутнього партнера у доньки.

Вибірку нашого дослідження склали 8 студенток-дівчата віком від 20 до 24 років, які виховувались повній сім'ї. Опитування проводилось в онлайн форматі через платформу Google forms в продовж червня 2023 року.

З розглянутих психологічних методів вивчення батьківсько-дитячих стосунків в діаді «мати-донька» та формування образу майбутнього партнера, нами було обрано дві методики, які можна було б використати в дослідженні, а саме опитувальники «Шкала сімейного оточення» (ШСО) та «Рольові очікування й домагання в шлюбі» (РОД).

Емпіричне дослідження проходило в чотири етапи. Перший етап проводився за опитувальником «Шкала сімейного оточення» (ШСО) Проаналізувавши всі отримані результати за кожним респондентом, наша вибірка поділилась на дві групи:

Перша група це респонденти № 1, 3, 4, 7, 8 – які мають найвищі показники за шкалами згуртованість та контроль, що свідчить про емоційну прихильність, залежність та надмірну опіку матері над донькою, що в свою чергу, знижує рівень прояву самостійності, незалежності та самоствердження доньки в таких відносинах.

Друга група респондентів № 2, 5, 6 отримали найвищі показники за шкалами незалежність та експресивність, що свідчить про самостійність, відкритість до висловлювання своєї думки з позиції доньки, яку мати вважає дорослою особистістю, і яка може вирішувати проблеми та приймати рішення самостійно без настанов матері.

Другий етап проводився за опитувальником «Рольові очікування й домагання в шлюбі» (РОД), що дало змогу проаналізувати кожного респондента за сіма шкалами опитувальника.

Третій етап присвячений аналізу незакінчених речень респондентів, які були направлені на вияв образу майбутнього партнера доньки. Проаналізувавши всі отримані результати респондентів нашого емпіричного дослідження ми визначили, що респонденти № 2, 5, 6 незалежні від матері, вони самостійні, та націлені на професійну кар'єру. В діаді «донька-матір» у цієї групи респондентів не виявляється настанови та значний вплив матері на доньку, що в свою чергу не підтверджується рольовими очікуваннями доньки, щодо схожості відносин між нею та матір'ю на майбутні відносини між нею та партнером.

Респонденти № 1, 3, 4, 7, 8, дуже близькі та згуртовані у відношеннях з матір'ю, вони зазначають, що мати є для них авторитетом, що вона поганого не порадить, тому вони прислухаються до її настанов і життєвого досвіду. Тому у цієї групи респондентів яскраво виражена емоційна прихильність в діаді «донька-мати», яка прямо корелює з повним перенесенням рольових очікувань взаємодії доньки з партнером.

Спираючись на висновки, можемо зазначити, що гіпотеза нашого дослідження повністю підтвердилась.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Власова Н. В. Аналіз соціально-психологічних особливостей взаємин батьків і дітей юнацького віку. *Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України*. Т. XI. Ч. 3. Київ, 2009. С. 78–89.
2. Власова О.І. Солодій Д.О. Емоційна сторона спілкування молодого подружжя як один із чинників задоволеності шлюбом. *Актуальні проблеми психології. Зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України*. 2011. Т. 7 : Екологічна психологія. С. 84 – 91.
3. Діалогічність як форма існування і розвитку особистості / за заг. ред. Г. О. Балла, М. В. Папучі. Ніжин: Вид-во «Міланік», 2007. 343 с.
4. Дікс Г.В. Теорія об'єктних відносин та дослідження шлюбу. *Журнал практичної психології та психоаналізу*. 2007. №1. URL: <http://psyjournal.ru/articles/teoriya-obektnyh-otnosheniy-i-issledovaniya-braka>
5. Жихарева Л.В. Психологічні особливості прихильності до матері у дітей дошкільного віку. Дис.дослідження на здобуття наук. ступення 19.00.07- пед. та вікова псих. Київ, 2016. 196 с.
6. Кікінежді О. Гендерна ідентичність в онтогенезі особистості: монографія. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. 400 с.
7. Крайнюк А.І. Вплив батьківських настанов на вибір шлюбного партнера. Дисертація 19.00.05 – соц. психол., психол. соц. роботи. Київ, 2017. 239 с.
8. Кривопишина О. А. Психологічні особливості впливу позитивного образу батька на статеву самоідентифікацію дівчат. *Нові технології навчання: наук.-метод. збірник*. Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. 2016. №88. С. 122–128.

9. Крупник І. Батьківська модель родини в аспекті її впливу на формування уявлень про майбутнє сімейне життя. *Український науковий журнал «Освіта регіону»*. №4, 2016. URL: <https://social-science.uu.edu.ua/article/1129>
10. Кубриченко Т. В. Соціокультурні аспекти жіночої гендерної соціалізації. *Вісник Дніпропетровського університету*. Серія «Педагогіка і психологія». № 9/1. 2009. №15. С. 88–94.
11. Кубриченко Т.В. Формування гендерної ідентичності студенток педколеджу. *Вісник Дніпропетровського університету*. Серія “Педагогіка і психологія”. Вип. 10. Дніпропетровськ: ДНУ, 2004. № 7. С. 15-22.
12. Левус Н. І. Особливості взаєностосунків батьків та дітей як чинник гендерної ідентичності в підлітковому віці / Н. І. Левус, Н. С. Пелих. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія : Психологічні науки. 2015. Вип. 2(2). С. 11-16. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhpr_2015_2\(2\)_4](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhpr_2015_2(2)_4).
13. Мілютіна К. Л. Теорія і практика психологічного тренінгу. Київ: МАУП, 2004, 192 с.
14. Мітчелл Дж. Психоаналіз і фемінізм: радикальне переосмислення психоаналізу Фрейда. Львів: Астролябія, 2004. 480 с.
15. Москальова А. С. Вплив особливостей сімейного виховання на формування психологічної культури дівчат-підлітків. Наукові записки Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України. Київ: Главник, 2005. Вип. 26. Т. 3. С. 163–168.
16. Опитувальник «Шкала сімейного оточення» (ШСО). URL:<https://psycabi.net/testy/650-shkala-semejnego-okruzheniya-shso-metodika-famil-environmental-skale-fes-r-kh-mus-adaptatsiya-s-yu-kupriyanova>
17. Пономаренко Л. П. Влияние специфики семейных отношений (эмоциональной недифференцированности) на формирование личностных особенностей. *Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України*. Т. XV. Ч. 2. Київ, 2008.

С. 157–164.

18. Психологічні особливості впливу батьківських фігур на становлення жіночої ідентичності доньки. Факультет педагогіки і психології. С. 34-36

19. Психологія сім'ї : навч. посіб. / В. М. Поліщук, Н. М. Ульяна, С. А. Поліщук та ін. ; за заг. ред. В. М. Поліщука. 2-ге вид., доповн. Суми : Університет. кн., 2009. 282 с.

20. Рябовол Т. А. Роль емпатії у процесі соціальної адаптації людини. *Наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України*. Київ: Нора-прінт, 2004. Вип. 24. С. 294–300.

21. Синявський В.В., Сергєєнкова О.П. Адаптація. *Психологічний словник* / за ред. Н.А. Побірченко. Київ: Науковий світ, 2007. 336 с..

22. Скорик О.Д. Вплив раннього досвіду відносин прив'язаності з матір'ю на формування особистості та особливості будовання соціальних відносин дорослою людиною. Психологічні та соціологічні науки. *Scientific journal «ЛОГОΣ. The art of scientific mind»* • №2 • February, 2019. С. 42-45

23. Стернійчук М.Ю. Литвиненко С.А. Психологічні особливості впливу батьківських фігур на становлення ідентичності доньки. *Психологія: реальність і перспективи*. 2014. Вип. 3. С. 147-149. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prp_2014_3_47.

24. Титаренко Т. М. Запобігання емоційному вигоранню в сім'ї як фактор гармонізації сімейних взаємин : наук.-метод. посібник / Т.М. Титаренко, О. Я. Кляпець. Київ : Міленіум, 2007. 142 с.

25. Федоренко Р. П. Психологія сім'ї: навч. посіб. Луцьк : Вежа-Друк, 2015. 364 с.

26. Фрейд З. О нарцисизме. Я и Оно. З.Фрейд. Тбилиси, 1991.

27. Чачко С.Л., Чабен А.С. Особливості впливу батьківських образів на образ майбутнього партнера в шлюбі у чоловіків, вихованих у неповній сім'ї. *Науковий вісник Херсонського державного університету*, 2019. С 45-51

28. Шапар В.Б. Психологічний тлумачний словник. Харків: Прапор, 2004. 640 с.
29. Широка А.О. Психологічні особливості сепарації в дочірньо-материнських стосунках. Дис.дослідження на здобуття наук. ступення 19.00.07- пед. та вікова псих. Львів, 2011. 247 с.
30. Юркевич Н. Г. Роль радянського сімейного права в зміцненні сім'ї. *Соціальні дослідження*. Методологічні проблеми дослідження побуту. Вип. 7. Київ: Наука, 1971. 124 с.
31. Яблонська Т.М. Розвиток ідентичності дитини в системі сімейних взаємин : монографія. Суми: Вид-во СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2013. 444 с.
32. Allport G.W. Attitudes. The handbook of social psychology. Ed. by C. Murchison, Worcester. Clark University Press, 1935. 345 p.
33. Apter T. Altered Loves: Mothers and Daughters during Adolescence. New York: Fawcett Columbine, 1990. 277 p.
34. Aragno A. "Die So That I May Live!": A Psychoanalytic Essay on the Adolescent Girl's Struggle to Delimit Her Identity / A. Aragno; edited by Gerd H. Fenchel. *The Mother-Daughter Relationship: The Echoes Through Time*. Northvale, New Jersey, London: Jason Aronson inc., 1998. P. 85–135.
35. Bern E. Games that people play: Psychology of human relationships. *People who play games: Psychology of human destiny*. University Book. 397 p.
36. Bernstein P. Mothers and Daughters from Today's Psychoanalytic Perspective. *Psychoanalytic Inquiry*. 2004. 24. P. 601–628.
37. Brody S. Patterns of mothering. New York, 1956. 154 p.
38. Can J. Acad Child Adolesc Psychiatry. 2007. Vol. 16(4). P. 180-181.
39. Carlson Ch., Marcia J. Family Structure, Father Involvement, and Adolescent Behavioral Outcomes. *Journal of Marriage and Family*. 2006. Vol.68. P. 137–154.

40. Carson D. Family Characteristics and Adolescent Competence in India: Investigation of Youth in Southern Orissa / D. Carson, A. Chowdhury, C. Perry, C. Pati. *Journal of Youth and Adolescence*. 1999. Vol. 28. No. 2. P. 211–233.
41. Charles M. Repetition of the Remembered Past: Patterns of Separation - Individuation in Two Generations of Mothers and Daughters / M. Charles, J. Frank, S. Jacobson, G. Grossman. *Psychoanalytic Psychology*. 2001. Vol. 18. No 4. P. 705–728.
42. Chodorow N. Reproduction of motherhood: psychoanalysis and sociology of gender. 2006. 496 p.
43. Frank J. Young Adults' Perceptions of Their Relationships With Their Parents: Individual Differences in Connectedness, Competence and Emotional Autonomy / J. Frank, S. Laman, B. Avery. *Developmental Psychology*. 1988. Vol. 24. No. 5. P. 729–737.
44. Freud S. Sadness and melancholy. *Psychology of emotions*. 1984. P. 211-231.
45. Freud S. Theory and practice of child psychoanalysis. 1999. 384 p.
46. From motherhood to mothering: the legacy of Adrienne Rich's *Of woman born* / edited by Andrea O'Reilly. New York: State University of New York Press, 2004. 251 p.
47. Gilligan C. *In a different voice: Psychological theory and women's development*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1996. 184 p.
48. Grant W.Mohi. Positive Outcomes of Divorce: A Multi-Method Study on the Effects of Parental Divorce on Children. *The University of central Florida undergraduate research journal*. 2015. Vol. 7.2. P. 49–62.
49. Greggs R. An exploration of the relational experiences of adolescent girls: a dissertation submitted to the faculty of graduate studies in partial fulfillment of the requirements for the degree of doctor of philosophy. Calgary, Alberta, 1997. 140 p.

50. Hazan C., Shaver P. Romantic love conceptualized as an attachment process. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1963. Vol. 52(3). P. 511-524.
51. John Bowlby. *The Nature of the Child's Tie to His Mother*. London, 1958.
52. Jordan J. Women and Empathy: Implication for Psychological Development and Psychotherapy / J. Jordan, J. Surrey, A. Kaplan. *Growth in Connection: writings from the Stone Center*. New York, London: The Guilford Press, 1991. P. 27–51.
53. Kaplan A. Women's Self Development in Late Adolescence / A. Kaplan, R. Klein, N. Gleason. *Growth in Connection: writings from the Stone Center*. New York, London: The Guilford Press, 1991. P. 122–143.
54. Knight R. The Process of Attachment and Autonomy in Latency and Adolescence. Longitudinal study of Ten Children. *Psychoanalytic Study of the Child*. 2005. 60. P. 178–210.
55. LaPiere R. Attitude versus action / Fishbein M., John N. Attitude Theory and Measurement. New York, 1967. 167 p
56. Leon Kim. Risk and Protective Factors in Young Children's Adjustment to Parental Divorce. *A Review of the Research. Family Relations*. 2003. Vol. 52. P. 258–270.
57. Morray M. 'Mother, please! I'd rather do it myself!' Maternal intrusiveness, daughters' guilt, and separation as related to college adjustment / M. Morray, R. Shilkret. *Poster presented at Biennial Meeting of Society for Research on Adolescence*. New Orleans, April, 2002 URL: http://controlmastery.org/docs/Shilkret_Morray_2002.pdf.
58. Paikoff R. Mother-daughter dyads view the family: Associations between divergent perceptions and daughter well-being / R. Paikoff, S. Carlton-Ford, J. Brooks-Gunn. *Journal of Youth and Adolescence*. 1993. Vol. 22. № 5. P. 473–492.

59. Rich A. *Of woman born: Motherhood as experience and Institution. Tenth Anniversary Edition.* New York, London: Norton and Company, 1976. 322 p.
60. Rokeach M. *The nature of human values.* Free Press, 1973, No. 5. P. 20–28.
61. Romig C. *Intimacy development in middle adolescence: its relationship to gender and family cohesion and adaptability / C. Romig, L. Bakken. Youth and adolescence.* 1992. № 21. P. 325–339.
62. Shrier D. *Adult Mother -Daughter relationships: A review of the Theoretical and Research literature / D. Shrier, L. Shrier, M. Tompsett. Journal of the American Academy of Psychoanalysis and Dynamic Psychiatry.* 2004. № 32 (1). P. 91–115.
63. Silverman D. *Mommy nearest: Revisiting the Idea of Infantile Symbiosis and Its Implications for Females Psychoanalytic Psychology. Psychoanalytic Psychology.* 2003. Vol. 20. № 2. P. 261–270.
64. Stiver I. *Beyond the Oedipus Complex: Mothers and Daughters. Growth in Connection: writings from the Stone Center.* New York, London: The Guilford Press, 1991. P. 97–122.
65. Suizzo M. *Parents' goals and values for children: Dimensions of Independence and Interdependence Across Four U.S. Ethnic Groups. Journal of Cross-Cultural Psychology.* July, 2007. Vol. 38. No. 4. P. 506–531
66. Surrey J. *The «Self-in-relation»: A theory of Women's. Growth in Connection: writings from the Stone Center.* New York, London: The Guilford Press, 1991. P. 51–67.
67. Thomas W. *The Polish Peasant in Europe and America* W. Thomas, F. Znaniecki, I tom, boston Richard G. Badger, The Gorham press 1918, 213 p.
68. Thurer S. *The myths of motherhood: how culture reinvents the Good Mother.* USA: Penguin Books. 1995. 380 p.
69. Uznadze D. A. *Psychology of attitude.* 2001. 416 p.

70. *Women Growth in Connection* / gen. ed. J. Jordan, A. Kaplan, J. Miller, I. Stiver, J. Surrey. New York, London: The Guilford Press, 1991. 310 p.

71. Youniss J. *Adolescent relations with mother, father and friends* / J. Youniss, J. Smollar. Chicago: University of Chicago Press. 1985. 234 p.